

Аналітичний звіт

«Кримський сценарій»: як Російська Федерація знищує українську ідентичність дітей на окупованих територіях

КИЇВ 2023

Аналітичний звіт «**«Кримський сценарій»:** як Російська Федерація знищує українську ідентичність дітей на окупованих територіях» / А. Воробйова, М. Суляліна,- Київ, 2023. - 72 с.

Автор: Анастасія Воробйова,
аналітикиня ГО «Центр громадянської просвіти «Альменда».

Загальна редакція: Марія Суляліна

Літературна редакція: Марина Будзар

Верстка та дизайн: Максим Афанасьєв

Аналітичний звіт «**«Кримський сценарій»:** як Російська Федерація знищує українську ідентичність дітей на окупованих територіях» підготовлений у рамках проєкту «Термінова підтримка ЄС для громадянського суспільства», що впроваджується ІСАР Єднання за фінансової підтримки Європейського Союзу.

Зміст цього документа є виключною відповідальністю ГО Центр Громадянської Просвіти «Альменда» і не обов'язково відображає позицію Європейського Союзу.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
Загальна ситуація в Криму: 2014–2022	5
2022 рік і вторгнення Російської Федерації	7
Окупація частин Запорізької та Херсонської областей	8
Методологія	10
Використана інформація	10
Обмеження	10
I. ШКІЛЬНА ПРОГРАМА НА ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ	11
Кримський сценарій знищення української освіти	12
Ситуація в Криму станом на 2022 рік	14
Статистика	15
Пропаганда	16
Мови навчання	17
Вчителі	17
Закон «О патриотическом воспитании»	18
Частини Запорізької та Херсонської областей і реалізація Кримського сценарію	19
Перехід на російські стандарти освіти	20
Вчителі	22
Мова навчання	22
Російські державні символи в українських школах	23
Історична пам'ять	24
Заміна і перепідготовка вчителів	25
Підручники	27
Позашкільні заходи	29
Літні табори і відпочинок	30
Переміщення дітей	32
Дитячі і молодіжні рухи	33

II. ЛЕГІТИМАЦІЯ ПОВНОМАСШТАБНОГО РОСІЙСЬКОГО ВТОРГНЕННЯ У СВІДОМОСТІ ДІТЕЙ	36
«Письмо солдату»	37
Спеціалізовані тематичні уроки	38
Початок повномасштабного вторгнення	38
«Разговоры о важном»	39
«Уроки мужества»	40
Акції на підтримку повномасштабного російського вторгнення	41
Глорифікація «героїв» так званої «СВО»	42
Меморіальні дошки	43
Неформальні та культурні заходи	44
Ідея штучності української нації	45
III. ВЕРБУВАННЯ ДО ЗБРОЙНИХ СИЛ КРАЇНИ-АГРЕСОРА	46
Кадетські класи	47
Молодіжні рухи	48
«Юнармия»	49
«Большая перемена»	49
«Движение первых»	50
Обов'язкова навчальна військова підготовка в школах	51
Пам'ять о Другій Світовій Війні як інструмент мілітаризації	52
Літні табори і відпочинок	55
Воєнно-патріотичні ігри	56
IV. КУЛЬТУРНИЙ ГЕНОЦИД	58
Висновки	65
Порушення	68
Рекомендації	69

ВСТУП

24 лютого 2023 року минає рік з моменту оголошення президентом Російської Федерації Володимиром Путіним так званої «спеціальної військової операції» (надалі за текстом – «СВО») з удаваною ціллю «демілітаризації» та «денацифікації України».¹ У такий спосіб Російська Федерація продовжила агресію проти України, розпочату 2014 році з окупації Автономної Республіки Крим і міста Севастополь (надалі за текстом – Крим) і встановлення контролю над окремими частинами Донецької і Луганської областей під прикриттям так званих «народних республік».

З 2014 року окупаційною владою Криму і адміністрацією так званих «Донецької» і «Луганської» «Народних Республік» (фактично керованих центральною владою Російської Федерації) здійснювалося систематичне руйнування української освіти на контрольованих ними територіях заради знищення української ідентичності і виховання лояльності до Російської Федерації. Ситуація в окупованих частинах Донецької і Луганської областей була схожою з тим, що відбувалося в Криму, але мала деякі відмінності. Крим одразу фактично «увійшов» до складу РФ, і за всі 9 років окупації вище керівництво РФ наголошувало на приналежності цього суб'єкту України Росії.² Натомість становище окремих частин Донецької і Луганської областей було достеменно іншим – РФ до 2022 року наполегливо заперечувала будь-який вплив на керівництво квазіреспублік, тому правовий режим на цих територіях найкраще можна схарактеризувати як «юридичний Дикий Захід» – мішанину з української та російської законодавчих систем і «новацій» креативної нормотворчості так званих «республік». Це є слушним і щодо освітньої політики на зазначених територіях, де основною метою теж було знищення української системи освіти, але тривало воно за «гібридною» схемою, чий зміст суттєво відрізнявся від сюжету «кримського сценарію», деталі якого розглядатимуться в першому розділі цього звіту.

«Кримський сценарій» знищення української освіти наразі реалізується на підконтрольних Російській Федерації територіях Запорізької та Херсонської областей.³ Експерти ЦГП «Альменда» проаналізували ситуацію з використанням освіти для мілітаризації, знищення української ідентичності та формування лояльного ставлення до воєнних дій і воєнних злочинів, скоєних Російською Федерацією на окупованих територіях України з лютого до грудня 2022 року, що і стало предметом розгляду цього звіту.

1 <http://kremlin.ru/events/president/news/67843>

2 <https://tass.ru/politika/12658387>

3 <https://crimea-news.com/society/2022/08/11/954311.html>

Загальна ситуація в Криму: 2014-2022

З 27 лютого 2014 року Російська Федерація здійснює дійовий контроль над Кримом. 18 березня 2014 року Російська Федерація оголосила так зване «возз'єднання» з Кримом і входження його до списку суб'єктів Російської Федерації, що не було визнано ані Україною, ані абсолютною більшістю цивілізованого світу.⁴ З 2014 року де-факто всі державні і муніципальні структури на півострові підпорядковані федеральним міністерствам і службам Росії і функціонують згідно російського законодавства. Це стосується і сфери освіти, про план повного переведення якої на російські стандарти було заявлено вже 20 березня 2014 року, коли на перехідний період відводилось три роки для загальноосвітньої системи та до п'яти років – для вищої освіти.⁵ У травні 2014 року Володимир Путін підписав закон про інтеграцію Криму до освітнього простору Росії.⁶ Загалом передбачалось, що шкільна, середня, професійна та вища освіти протягом короткого часу перейдуть на російські стандарти та відповідні програми вже з 2014 року, завдяки перенавчанню всіх вчителів кримських шкіл (близько 20 тис. педагогів) і забезпеченню кожного школяра Криму та Севастополя комплектом російських підручників. Уже з 1 вересня 2014 року школи розпочали навчання за російськими програмами.⁷

У грудні 2014 р. з'явилася «Концепция патриотического и духовно-нравственного воспитания населения в Республике Крым»⁸, її виконання супроводжувалося безліччю документів (планів, заходів, програм). Документ передбачав, що система формальної та неформальної освіти Криму має спрямовуватися на формування у дітей російської ідентичності та уявлення про те, що участь у війнах, розв'язуваних урядом, – «священний обов'язок кожного громадянина Росії». Цей наратив має посилюватися конкретними діями, а саме реальною військовою підготовкою дітей з метою залучення їх до майбутніх військових операцій.⁹

У лютому 2019 року заступник постійного представника Росії при ОБСЄ Дмитро Балакін на засіданні постійної ради організації заявив про завершення інтеграції Криму до загального політичного, правового, соціально-економічного простору Росії.¹⁰ Голова Державної Думи В'ячеслав Володін оголосив, що у 2019 році 99% освітніх організацій Криму «ліцензовані, акредитовані, ведуть свою діяльність відповідно до освітніх стандартів», маючи на увазі стандарти Російської Федерації.¹¹ Уся система освіти на окупованому півострові складається з двох частин – це весь Крим та окремо – Севастополь, що має статус міста федерального значення. Керування системою освіти в тимчасово окупованому Криму здійснює так зване «Міністерство освіти і науки» на чолі з Лаврик Валентиною Василівною (до грудня 2019 року – Наталія Гончарова), в окупованому Севастополі – так званий «Департамент

4 <https://www.dw.com/ru/anneksia-kryma/t-38977605>

5 <https://tass.ru/obschestvo/1061396>

6 <http://kremlin.ru/events/president/news/20913>

7 https://vercont.ru/stati_i_obzory/glava_minobrnauki_dmitriy_livanov_-_o_shkolnoy_forme__edinom_uc.html

8 <https://base.garant.ru/23704270/>

9 https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2021/02/Osvita_02.pdf

10 <https://www.rbc.ru/rbcfreenews/5c7836289a7947d60751048b>

11 <https://duma.gov.ru/news/30059/>

освіти» міста.¹² Важливі ролі також виконують так звана «Уповноважена з прав дитини в Республіці Крим» Ірина Ключєва і голови відповідних міністерств і відомств на федеральному рівні.¹³

Основним напрямом в освітній сфері, у сфері державної політики щодо молоді та дітей стала мілітаризація. Росія реалізує цю політику, що є систематичною та широкомасштабною, спрямованою не лише на юнаків, а й на дітей від дошкільного віку¹⁴, за допомогою різних інструментів, але переважно – через державну систему освіти. У сфері загальної системи навчання мілітаризації свідомості молодих людей відбувається через патріотичне виховання, що здійснюється як закладами освіти, так і у неформальних заходах, ініціаторами яких є, зокрема, численні дитячі і молодіжні організації.

Протиправність такої політики стала предметом обговорення на найвищому рівні. 7 грудня 2020 року Генеральна Асамблея ООН ухвалила резолюцію 75/29, яка, зокрема, засуджує «використання освіти дітей у Криму для забезпечення навчання, яке є основою для подальшого вступу до збройних сил РФ» і закликає Росію утриматися від

- створення навчальних закладів бойового вишколу кримських дітей із заявленою метою підготовки до військової служби в збройних силах Російської Федерації;
- створення курсів бойової підготовки в школах Криму;
- спроб формального залучення навчальних закладів Криму до системи «військово-патріотичного» виховання Російської Федерації.¹⁵

7 грудня 2021 року було ухвалено оновлену резолюцію з аналогічним формулюванням щодо мілітаризації кримської освіти.¹⁶

Серед основних напрямків діяльності Російської Федерації з перших днів окупації – не лише мілітаризація, а й знищення української та формування російської ідентичності у дітей окупованого Криму. Одним із аспектів цього процесу є відсутність можливості навчання українською та кримськотатарськими мовами.¹⁷ Також з 2014 року для школярів і молоді Криму та м. Севастополь проводять велику кількість тематичних заходів, конкурсів, проєктів, спрямованих на формування російської ідентичності.¹⁸ Аспекти мілітаризації та знищення ідентичності є взаємопов'язаними та взаємообумовленими, що підтверджується текстом «Стратегии развития воспитания в РФ на период до 2025 года» (діє на території Криму з травня

12 https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2021/02/Osvita_02.pdf

13 <https://docs.cntd.ru/document/413901883>

14 https://ark.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_c=view&_t=rec&id=314192

15 UNGA, Problem of the militarization of the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, Ukraine, as well as parts of the Black Sea and the Sea of Azov (7 December 2020) A/RES/75/29

16 A/RES/76/70

17 <https://www.radiosvoboda.org/a/crimea-education-ukrainian-language/31274562.html>

18 https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2021/02/Osvita_02.pdf

2015 р.).¹⁹ Зокрема, в частині 2 розділу III цієї стратегії йдеться про те, що «патріотичне виховання і **формування російської ідентичності** передбачає ... формування у дітей патріотизму, почуття гордості за свою Батьківщину, **готовності до захисту інтересів Вітчизни**, відповідальності за майбутнє Росії на основі розвитку програм патріотичного виховання дітей, зокрема, **воєнно-патріотичного виховання**».

Тобто, в розумінні уряду РФ, безумовним складником російської ідентичності є готовність захищати РФ зі зброєю в руках, виконання військового обов'язку має впливати саме з почуття любові до Батьківщини, гордості за неї. В контексті Криму слід зауважити, що пропаганда війни стала частиною інформаційної легалізації окупації з 2014 року, а з 2022 року – і збройної агресії проти України, що реалізується через шкільні програми, підручники, виховні заходи й інші важелі формування історичної пам'яті.

2022 рік і вторгнення Російської Федерації

Станом на початок повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну мілітаризація дітей і молоді в окупованому Криму вже була частиною цілеспрямованої політики колонізації півострова, зміни національної ідентичності українських дітей, пропагування культу насильства, зброї та війни, створення мотивації добровільно обирати службу в збройних силах РФ.²⁰

24 лютого 2022 року на офіційній сторінці так званого «Міністерства освіти Криму» з'явилась інформація про призупинення навчання в 9-ти муніципальних одиницях (у містах Джанкой, Красноперекоськ, Армянськ, Керч, у Джанкойському, Красноперекоському, Роздольненському, Чорноморському й Ленінському районах) до понеділка 28 лютого 2022.²¹ А вже 27 лютого з'явилась інформація про запровадження канікул в школах Армянська, Красноперекоська, Джанкою, а також Красноперекоського та Джанкойського районів з 28 лютого по 6 березня 2022.²² Такі дії безперечно були зумовлені воєнною необхідністю: а саме використанням території Криму як плацдарму для вторгнення в Україну на півдні.²³

Постійна представниця президента України в Автономній Республіці Крим Ташева зазначила, що роль окупованого півострова у захопленні південного регіону України російськими військами і спробах РФ там закріпитися є винятковою.

«Крим в умовах повномасштабного вторгнення в Україну відіграє особливу роль плацдарму для нападу. Можна розглядати півострів як ресурсну базу та тил для російської військової машини і армії. Фактично це плацдарм для подальшої окупації територій. Росія має один і той самий сценарій окупації, наче за методичкою: в Криму, пізніше на Донбасі, зараз на півдні».²⁴

19 <http://council.gov.ru/media/files/41d536d68ee9fec15756.pdf>

20 <https://almenda.org/wp-content/uploads/2022/07/M3-ukp.pdf>

21 <https://bit.ly/3HEWjKt>

22 <https://news.allcrimea.net/news/2022/2/26/shkoly-v-severnom-krymu-dosrochno-uidut-na-kanikuly-156444/>
<https://drive.google.com/file/d/1QJYN70y--HvBC2rJRngtuToso4LGfOD3/view?usp=sharing>

23 <https://almenda.org/wp-content/uploads/2022/07/M3-ukp.pdf>

24 <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-viy-na-pivden-ukrayini-stsenariyi-maybutnoho/31920887.html>

У 2022 році на окупованих територіях процес поглиблення прірви між освітнім простором підконтрольної України та окупованих територій розвивається напрочуд інтенсивно. З 2022 року РФ відмовилась від Болонської системи²⁵ та заявила про інтеграцію всіх компонентів освіти в єдиний комплекс. Російська влада продовжує використовувати підручники для формування викривленого тлумачення історичних подій.²⁶ У червні 2022 року з'явилась інформація про включення до російських підручників історії для 9 класу теми «Визнання Росією ДНР і ЛНР».²⁷ Новий єдиний підручник історії Росії, до якого входитимуть змістовні блоки про так звану «СВО, санкції Заходу та про входження нових чотирьох регіонів до складу РФ», презентують вже у січні-лютому 2023 року.²⁸ Такі тенденції створюють нові виклики для подальшої реінтеграції цих територій у майбутньому.

Окупація частин Запорізької та Херсонської областей

24 лютого 2022 року російська армія перейшла адміністративний кордон Херсонської області з окупованим Кримом і розпочала окупацію регіону.²⁹ З початком повномасштабного вторгнення Російської Федерації географія окупованих територій значно розширилася.

Російські війська окупували єдиний обласний центр - Херсон - на початку березня.³⁰ 26 лютого 2022 року місто Бердянськ Запорізької області перейшло під контроль Російської Федерації, 1 березня було окуповано і місто Мелітополь. 4 березня 2022 року російські війська взяли в облогу, а згодом захопили місто Енергодар.³¹

23–27 вересня 2022 року на окупованих РФ територіях відбулися так звані «референдуми про приєднання до РФ», чия легітимність не визнана світовою спільнотою.³² 29 вересня 2022 року указами Президента РФ оголошено державну незалежність і суверенітет Запорізької³³ та Херсонської³⁴ областей, а також самопроголошених «ДНР» і «ЛНР». 30 вересня 2022 року Президент РФ Володимир Путін і голови так званих ДНР і ЛНР, а також окупаційних адміністрацій Запорізької

25 <https://www.dw.com/ru/kommentarij-otkaz-ot-bolonskoj-sistemy-lishaet-molodezh-rf-budushhego/a-61940135>

26 <https://almenda.org/doslidzhennya-zmistu-shkilnykh-pidruchnykh-rosiyi/>

27 https://edsoo.ru/Primernaya_rabochaya_programma_osnovnogo_obschego_obrazovaniya_uchebnogo_modulya_Vvedenie_v_Novejshuyu_istoriyu_Rossii_Proekt_.htm
https://drive.google.com/file/d/1HvNtwUzg3fJjw1ae4DZ_mX0XF6n3goV/view?usp=sharing

28 https://t.me/hercon_ru/5274

29 <https://www.dw.com/uk/rosiiska-armiia-okupuvala-chastynu-khersonskoi-oblasti-ukrainy-khoda/a-60903338>

30 <https://www.bbc.com/ukrainian/features-61409818>

31 <https://vikna.tv/video/ukrayina/visim-misyacziv-vijny-v-ukrayini-hronologiya-ta-najvazhlyvishi-podiyi/>

32 <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-referendumi-aneksyya-putyn/32056562.html>

33 <https://www.garant.ru/hotlaw/federal/1568845/>

34 <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202209300002>

та Херсонської областей підписали у Кремлі угоди про «вступ до складу Росії».³⁵ Генасамблея ООН 12 жовтня 2022 року схвалила резолюцію, що засуджує спробу анексії РФ окупованих територій України.³⁶

У листопаді 2022 року відбулась знакова подія – звільнення частини Херсонської області, разом із Херсоном. Але інші території Херсонської та Запорізької областей досі окуповані, і тут процеси знищення української ідентичності та мілітаризації дітей лише набирають обертів.³⁷

У 2021-2022 році в Запорізькій області навчалось 170 381 учнів і працювало 496 закладів освіти, в Херсонській області відповідно – 113 562 учнів та – 384 закладів освіти.³⁸ З початком нової фази російсько-української війни навчальний процес в українських школах було призупинено.³⁹ З кінця березня з'являється інформація про спроби з квітня 2022 року розпочати навчальний процес у закладах повної загальної середньої освіти та у закладах професійної (професійно-технічної) освіти на окупованих територіях із запровадженням освітніх стандартів держави-агресора.⁴⁰

Вже 4 квітня 2022 року стало відомо, що в Мелітополі відновилося навчання в ЗВО, коледжах і професійно-технічних училищах,⁴¹ часто студентів змушували повертатися до очних занять в окупованому місті під страхом відрахування.⁴² З 11 квітня 2022 року в Мелітополі стали повертатися до роботи деякі дитячі садочки та школи.⁴³ Все це відбувалося під тиском новопризначених мера міста Мелітополь Галини Данільченко та «начальниці міського управління освіти» Олени Шарупової.

Загалом процес інтеграції окупованих територій в російське освітнє поле наслідуює ситуацію, що мала місце на територіях окупованого Криму і Донецької та Лу-

35 <http://kremlin.ru/events/president/news/69465>

36 United Nations General Assembly Resolution ES-11/4

37 <https://bit.ly/3OvHvjw> <https://bit.ly/3bhUuXV>

38 <https://almenda.org/wp-content/uploads/2022/07/M3-укр.pdf>

39 <https://bit.ly/3b9Z4Hz>

40 <https://www.mlt.gov.ua/?r=posts.client.view&id=1655%20>

41 <https://t.me/melitopoladmin/148> <https://drive.google.com/file/d/1I2Uw04EgXa6oKflrVCawx5bUKidzjxZ9/view?usp=sharing>

42 <https://suspilne.media/223184-u-melitopoli-okupanti-planuut-rozpocati-navcalnij-proces-za-standartami-derzavi-agresora/> <https://drive.google.com/file/d/18XSqvR1Ksz3eKx1BQkYPIAG7Tfvq97MW/view?usp=sharing>

43 <https://rossaprimavera.ru/news/6b0bbd94> https://drive.google.com/file/d/1LVvmunJFKfw062kw_RZ_m8Qb9K9gfHsq/view?usp=sharing <https://t.me/melitopoladmin/298>

<https://drive.google.com/file/d/1wyjcDWwViOetNsekHVAhZpZRkHlzdXTH/view?usp=sharing> <https://t.me/melitopoladmin/249>

<https://drive.google.com/file/d/1-uFxNYSCN4mXLpPpe-fX5ogJuY-WhHkk/view?usp=sharing>

<https://t.me/melitopoladmin/230,%20%20https://drive.google.com/file/d/1KaWg9OHTM6NnoKhnOwTvcjo-byJo4vWP/view?usp=sharing,%20>

<https://t.me/melitopoladmin/203>

<https://drive.google.com/file/d/11o0gpi47y1cNTKvu8MFu02NXKENQccze/view?usp=sharing> <https://easaily.com/ru/news/2022/04/11/shkoly-i-detskie-sady-vozobnovlyayut-rabotu-v-melitopole>

<https://drive.google.com/file/d/1ZzDnbBvguel3E71k83N6g2-Vbhe3GXJD/view?usp=sharing%20>

ганської областей у 2014 році. Це і повернення до 5-бальної системи оцінювання, і перепідготовка вчителів, і перехід на російську мову навчання, і заміна українських підручників російськими.⁴⁴ Такі тенденції детально розглядатимуться в першому розділі цього звіту.

Методологія

Сфери дослідження: мілітаризація дітей на окупованих територіях, залучення дітей до дій, спрямованих на підтримку збройної агресії РФ проти України, знищення української ідентичності, асиміляція населення окупованих територій, руйнація української системи освіти.

Інформацію, репрезентовану у звіті, розглянуто з метою фіксації злочинів Російської Федерації та боротьби з поширюваною нею дезінформацією.

Звіт містить інформацію таких змістовних блоків: аналіз шкільної освіти на окупованих територіях, виправдання агресії РФ, мілітаризація дітей як засіб вербування до збройних сил і культурний геноцид.

Використана інформація

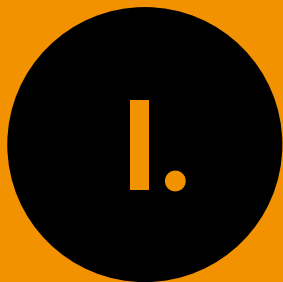
- Джерелом моніторингу стала інформація
- від органів державної влади України;
 - зі звітів громадських організацій;
 - з відкритих джерел тимчасово окупованих територій;
 - з публікацій місцевих ЗМІ тимчасово окупованих частин Херсонської, Запорізької областей, Автономної Республіки Крим та м. Севастополь;
 - з соціальних мереж.

Обмеження

Задля повноцінного і всебічного висвітлення протиправних дій РФ на окупованих територіях була використана інформація з російських джерел, а також місцевих інтернет-ресурсів окупованих територій України, з виключно дослідницькою метою

Під час цього дослідження автори використовували лише доступні для них джерела. Для написання звіту використовувалася інформація із соціальної мережі «Вконтакте». Це зумовлено тим, що після повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну більшість інформації від представників окупаційної влади опубліковано саме в цій соціальній мережі, тому вона зараз є фактично єдиним можливим джерелом доступу для отримання необхідних відомостей.

44 <https://t.me/melitopoladmin/687> https://drive.google.com/file/d/1Y8Yn1Kd5UKqWC4su1z3d_8lJCdrYmn_G/view?usp=sharing

ШКІЛЬНА ПРОГРАМА НА ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ

Кримський сценарій знищення української освіти

На нещодавно окупованих територіях Запорізької і Херсонської областей використовується «кримський сценарій» знищення української освіти, коли освітній процес відразу інтегрується в загальноросійську систему (на відміну від тимчасово окупованих районів Донеччини та Луганщини, де впроваджували «гібридний варіант»)⁴⁵.

Тому можна так порівняти 2014 та 2022 роки:⁴⁶

Крим	Тимчасово окуповані території з 2022 року ⁴⁷
З 2014 року заклади освіти цілком перейшли на російські стандарти освіти з відповідним забезпеченням навчальними матеріалами.	Перехід на російські стандарти освіти відбувається від самого початку окупації: з підготовчим етапом влітку і повним переходом з вересня 2022 року.
На початок 2023 року геть відсутнє викладання таких предметів українознавчого циклу, як історія України, українська мова тощо.	Скорочення, припинення чи заборона викладання таких навчальних предметів, як українська мова та література, історія України.
Доступ до вивчення української мови відсутній або складає менш ніж 0,01 % від загальної кількості учнів.	Від початку окупації – скорочення (чи повне скасування) годин на вивчення української мови і перехід на російську мову навчання.
Мілітаризація навчального процесу.	Мілітаризація навчального процесу.
З 2015 року активне впровадження російських молодіжних рухів патріотичного спрямування: «Юнармия», «Большая перемена», «Движение Первых» (цех рух популяризується тим, що ініціаторкою створення його є школярка з Криму) ⁴⁸ тощо.	Активне впровадження загальноросійських («Юнармия», «Движение первых») і створення локальних («#ЮгМолодой») молодіжних рухів патріотичного спрямування.

⁴⁵ <https://svidomi.in.ua/page/shkilna-prohrama-tymchasovo-okupovanykh-terytorii-vykhovannia-ditei-za-rosiiskymy-standartamy>

⁴⁶ <https://almenda.org/analytical-report-six-plus-grave-violations-committed-against-children/>

⁴⁷ https://almenda.org/wp-content/uploads/2022/12/6-plus-seryoznykh-porushen-proty-ditey-9-misyatsiv_Almenda.pdf

⁴⁸ <https://sevoborona.site/s-pervogo-sezda-vserossijskogo-dvizhenija-detej-i-molodezhi-vernulis-shkolniki-sevastopolja/>

«Кримська модель» знищення української освіти містить такі елементи:

- фактичне знищення української мови та культури;
- заміну українських підручників російськими;
- заборону викладання предметів українознавчого циклу, зокрема, історії України, викривлення історії України та історії кримських татар;
- відкриття в школах воєнізованих – так званих «кадетських» і «козацьких» – класів;
- часткову заміну вчителів, котрі працювали у Криму, російськими педагогами й активне ідеологічне «перевиховання» вчителів;
- виправдання збройної агресії завдяки проведенню щотижневих уроків “Разговоры о важном”

Програми мілітаризації, впроваджуваної підконтрольними РФ окупаційними адміністраціями, спрямовані на:

- залякування зовнішніми загрозами;
- систематичне формування хибних уявлень не лише про Україну, а й про «колективний Захід» як про ворогів, яким треба протистояти зі зброєю в руках;
- пропагування культу насильства, зброї, війни;
- навчання основам військової справи, поводженню зі зброєю;
- виховання поваги до силових структур і Збройних сил РФ;
- створення мотивації добровільно йти до лав російської армії.

Інструментами мілітаристського впливу у сфері неформальної освіти в Криму є дитячі організації – «Юнармия», «Большая перемена», «Движение первых» тощо, канікулярні воєнно-патріотичні табори, воєнно-патріотичні ігри. Такі самі механізми застосовуються зараз для мілітаризації дітей і молоді окупованих територій Запорізької і Херсонської областей.

На «новоокупованих» територіях освіта вже опинилась у фокусі уваги російської влади. Наразі на окупованих територіях Херсонської та Запорізької областей окупанти задля нав'язування російської ідентичності намагаються реалізувати кримський сценарій:

- Навчальний процес відбувається російською.

- Вилучають українські підручники та книги, а замість них завозять російські з «політично вірним» трактуванням історії.

- Адміністрацію та викладачів освітніх закладів змушують переходити на російські стандарти, використовуючи різні методи – від залякування та погроз до викрадення тих директорів⁴⁹ і вчителів, котрі не погоджувались співпрацювати з окупаційною владою.

Кримський сценарій впливу на свідомість дітей через освіту в умовах повномасштабного вторгнення посилено тим, що у батьків відбирають право на дистанційну українську освіту і право на домашню освіту.⁵⁰ Про активне впровадження «кримського сценарію» у сфері освіти та культури відверто заявляють представники влади РФ, окупаційної влади Запорізької та Херсонської областей та окупаційної влади Криму, зокрема й голова так званої «Державної Ради Криму» В. Константинов:

«Облаштування звільнених територій значною мірою йде за кримською моделлю. Як щодо Криму президент підтвердив упевненість у тому, що все було зроблено правильно – відповідно до волі кримчан, так і майбутнє звільнених територій залежатиме від вибору їхніх мешканців. І навіть Україна, точніше – те, що від неї зрештою залишиться, може забиратися до ЄС, аби тільки з її території не виходила загроза для нас».⁵¹

Свою кінцевою метою «кримський сценарій» знищення освіти має створення з українських дітей на окупованих територіях «універсальних солдатів» і патріотів Російської Федерації, котрі не відчуватимуть зв'язку зі українською державою, не матимуть навичок критичного мислення та ретранслюватимуть російську пропаганду щодо заперечення існування українців як етносу. На цих складниках і базується робота в сфері освіти Російської Федерації та так званих «адміністрацій» на окупованих територіях України.⁵²

Ситуація в Криму станом на 2022 рік

Починаючи з 24 лютого 2022 року, Російська Федерація та окупаційна влада в Криму наполегливо використовують систему освіти для формування лояльного ставлення населення до воєнних дій, розв'язаних Росією на території України. Це і залучення дошкільнят, школярів, студентів до акцій на підтримку так званої «спецоперації в Україні», і проведення тематичних заходів пропагандистського змісту, спрямованих на формування викривленого розуміння історичних і сучасних подій на території України тощо.

12 вересня 2022 року Комітет Держдуми РФ з освіти підтримав законопроект щодо запровадження у школах єдиних загальноосвітніх програм (обов'язкових з російської мови, літературного читання та навколишнього світу у початковій школі, з російської мови, літератури, історії, суспільствознавства, географії та ОБЖ – у середній та старшій школах), що розробляються та затверджуються Міносвіти РФ.⁵³ Міносвіти РФ також здійснює контроль над змістом підручників і запроваджує обов'язкові для виконання федеральну робочу програму виховання та федеральний календарний план виховної роботи. Такі зміни засвідчують посилення контролю за освітою з боку держави й використання її для поширення провладних наративів.⁵⁴

50 <https://crimea.suspilne.media/ua/news/9483>

51 https://vk.com/va.konstantinov?fbclid=IwAR0PEwEzY-U2Mx-ebLXJ6GIIHD3WMIbVMnK_DaqxKDKfjnlhR6MkeQSD7lw&w=wall608829078_5343
<https://drive.google.com/file/d/1fqD5YmoLC8JPjJBEbA-UGnL-tlWoMqS2/view?usp=sharing>

52 https://almenda.org/wp-content/uploads/2023/01/Almenda_Universalnyi-soldat_lystopad_ukr.pdf

53 <https://tass.ru/obschestvo/15729939>

54 https://almenda.org/wp-content/uploads/2022/10/Almenda_Universalnyi-soldat_veresen.pdf

Голова комітету Держдуми з просвіти Ольга Казакова зазначила, що особливе ставлення до гуманітарних предметів задекларовано у документі не випадково – у такий спосіб «захищаються» предмети, що формують «правильні» цінності у дітей.⁵⁵

Посилюється вплив влади РФ і у сфері дошкільного виховання. У жовтні 2022 року в Севастополі відбулась конференція «Виховання дошкільнят на основі традиційних духовно-моральних цінностей», в якій взяли участь понад 300 вихователів, методистів, завідувачів ДОО, спеціалістів і керівників органів освіти, практиків і експертів у галузі дошкільної освіти, дослідників дитинства із Севастополя та Криму. На конференції основну увагу приділялося формуванню у дітей дошкільного віку патріотичних почуттів до Російської Федерації.⁵⁶ Наказом Міністерства освіти РФ від 25 листопада 2022 вже діти чотирьох, п'яти років мають оволодівати основами громадянськості та патріотизму, передусім у них виховуватимуть шанобливе ставлення до Батьківщини, символів країни і пам'ятних дат.⁵⁷

Фактично 2022 рік став новим етапом в історії мілітаризації кримської освіти та знищення української ідентичності. Як уже згадувалось, посилився тиск держави в питаннях так званого «патріотичного виховання», що вже на офіційному рівні має починатись з дитячого садочка, де дітям мають прищеплювати нехиті «цінності». Відповідно, ці «цінності» визначаються державою, яка контролює зміст усіх навчальних програм (переважно – гуманітарних дисциплін) і вчиняє тиск на вчителів, незгодних з провладними наративами. Збільшується кількість годин на викладання «правильної» історії, вводяться додаткові часи на уроки пропаганди (так звані «Разговори о важном»). Зрештою, в грудні 2022 в Криму був ухвалений спеціальний закон про патріотичний виховання, що потенційно спроможний стати потужною зброєю пропаганди в руках окупаційних адміністрацій. Усі ці фактори перетворюють Крим на справжній «півострів несвободи», передусім для дітей і молоді.

■ Статистика щодо кількості учнів і мов навчання

В 2022 році зросла кількість учнів у школах Криму. Якщо в 2021-2022 навчальному році кількість учнів становила 222 000,⁵⁸ то на початок 2022-2023 року їх уже більше 230 000.⁵⁹ Лише в Севастополі чисельність учнів збільшилася до 53 500.⁶⁰ Окрім того, за інформацією так званої «міністрації освіти, науки та молоді Республіки Крим» Валентини Лаврик, освітні заклади в Криму в 2022 році прийняли на навчання дітей з окупованих територій Луганської, Донецької, Запорізької та Херсонської областей.

55 <https://er.ru/activity/news/edinaya-rossiya-obespechit-vvedenie-edinogo-standarta-obrazovaniya-v-shkolah-po-vsej-strane>

56 https://www.sevsu.ru/novosti/item/formirovanie_tsennostnykh_orientirov_u_detey_doshkolnogo_vozrasta_obsuzhdayut_na_konferentsii_v_sevg/

57 <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202212280044?index=4&rangeSize=1>

58 <https://www.c-inform.info/news/id/97326>
<https://monm.rk.gov.ru/ru/article/show/1856>

59 <https://crimea.ria.ru/20220816/roditelskoe-sobranie-kakim-budet-novyy-uchebnyy-god-1124150063.html%20>

60 <https://crimea.ria.ru/20220826/v-sevastopole-shkoly-perepolneny-uchenikami--klassov-ne-khvataet-1124299250.html>

Також слід зазначити, що наслідком окупації стало витіснення з публічного простору Кримського півострова, насамперед з медіа, освітньо-культурних закладів, української мови. Статус української мови як однієї із державних (як і кримськотатарської)⁶¹ є суто декларативним, а наявність однієї школи із українською мовою викладання у Феодосії⁶² не надає реальних можливостей жителям півострова бути освіту рідною мовою.⁶³

Щодо навчання кримськотатарською мовою, то Гульнара Муратова, представниця Національного корпусу кримськотатарської мови, зазначає, що після окупації Криму у 2014 році кримськотатарську мову ставлять лише як факультатив одним з останніх уроків шкільного розкладу, а батьків часто змушують відмовлятися від предмету. Залишилось кілька шкіл з викладанням кримськотатарською, але їх закінчують лише кілька десятків випускників щорічно.⁶⁴ На 21-й сесії Постійного форуму ООН з питань корінних народів Перша заступниця міністра закордонних справ України Еміне Джапарова наголосила, що «кримськотатарська мова належить до мов, що перебувають під загрозою зникнення, і російські окупанти в Криму постійно обмежують її використання».⁶⁵

Однак окупаційна адміністрація Криму продовжує імітувати діяльність щодо забезпечення права на освіту іншими «державними мовами» Криму. Заступник так званої «міністерки освіти, науки та молоді» Республіки Крим Тімур Асанов повідомив, що з 2016 року по 2022 рік було придбано порядок 110 найменувань навчально-методичної літератури з кримськотатарської мови. Він відзначив, що на сьогоднішній день понад 8 тисяч школярів навчаються кримськотатарською мовою у 16 школах і 119 класах Криму.⁶⁶ Верифікувати ці дані наразі неможливо.

■ Пропаганда у сфері освіти: новації

17 серпня 2022 року вийшли рекомендації КРИППО з викладання історії в загальноосвітніх закладах Криму в 2022–2023 роках. За рекомендаціями для 6 класу необхідно скоротити курс «Всесвітня історія» на 4 години та додати ці години до курсу «Історія Росії».

Також за оновленими федеральними державними стандартами загальної середньої освіти освітній заклад має забезпечити до 10 щотижневих занять позакласної діяльності. У межах цих 10 годин рекомендована частина має містити 1 годину пропагандистського заходу «Разговори о важном» – першим уроком в понеділок,

61 <https://ua.krymr.com/a/derzhavna-krymskotatarska-mova-v-krymu-imitatsiia/30385748.html>

62 <https://www.pravda.com.ua/news/2020/01/1/7236355/>

63 <https://mova-ombudsman.gov.ua/oglyad-ukrayinskoyi-movi-na-timchasovo-okupovanih-teritoriyah-ukrayini>

64 <https://svidomi.in.ua/page/mova-pid-zahrozoju-znyknennia-ia-k-zberehty-krymskotatarsku>

65 <https://mfa.gov.ua/news/persha-zastupnicya-ministra-vistupila-v-shtab-kvartiri-oon-na-21-j-sesiyi-postijnogo-forumu-oon-z-pitan-korinnih-narodiv>

66 <https://gorod24.online/simferopol/news/284862-v-minobrazhe-rk-zayavili-chto-v-dekabre-etogo-goda-na-zakupku-uchebnikov-na-krymskotatarskom-yazyike-potratili-8-mln-rubleynbsp.html>

натомість варіативна частина має складатися з 2 годин «Комплексу заходів на задоволення соціальних інтересів та потреб» (у межах «Російського движенья школьників», «Юнармии», реалізації проекту «Россия – страна возможностей»)).⁶⁷

Також Сергій Аксьонов заявив, що в школах посилюється робота з «патріотичного виховання дітей», і з 2022–2023 навчального року перед початком уроків в школах лунає російський гімн та піднімається російський прапор.⁶⁸ У такий спосіб окупаційна влада продовжує знищувати українську ідентичність дітей в окупованому Криму й нав'язувати українським дітям російську ідентичність.⁶⁹

■ Вчителі в Криму: посилення тиску

Учителів на півострові активно заохочують до інтеграції в освітній простір РФ, зокрема участю в регіональних конкурсах і освітніх заходах.⁷⁰ Постали й випадки тиску на тих вчителів (із подальшим звільненням), котрі демонстрували позицію, відмінну від загальноросійського наративу. Приміром, вчительку географії з Джанкою змусили написати заяву на звільнення після того, як під час перерви вона сказала учням, що в Україні немає фашистів і нацистів. Після звільнення її викликали до правоохоронних органів на «розмову».⁷¹ У вересні 2022 у Криму заарештували за статтею про демонстрацію забороненої символіки (ч. 1 ст. 20.3 КпАП), а у подальшому звільнили викладача Білогірського технікуму Андрія Білозерова, який увімкнув учням українську пісню «Байрактар».⁷² У жовтні вчителя знову відправили під адміністративний арешт за цією ж статтею через публікацію у «ВКонтакте» пісні «Червона калина». У лютому 2023 його звинувачують за статтею про повторну дискредитацію російської армії (ч. 1 ст. 280.3 КК) в остаточній редакції за публікацію «ВКонтакте», що змальовує неправомірні агресивні дії РФ на Донбасі.⁷³ Також у Криму від вчителів вимагають віддавати частину зарплати на армію РФ, написавши відповідну заяву на ім'я директора школи.⁷⁴

РФ продовжує колонізацію півострова освітянами з території Росії, котрі є активними провідниками ідеї «русского мира». Досі працювати програма «Земский учитель», за якою вчителі з Росії переїжджають на територію окупованого Криму для роботи в закладах освіти. Вчителі, учасники цієї програми, є свідомими провідниками російських пропагандистських наративів, вони активно долучаються

67 https://krippo.ru/files/hist/17_08_22/2.pdf

68 https://vk.com/va.konstantinov?fbclid=IwAR0PEwEzY-U2Mx-ebLXJ6GIIHD3WMIBVMnK_DaqxKDKfjnlhR6MkeQSD7lw&w=wall608829078_6933%20

69 <https://almenda.org/wp-content/uploads/2022/10/Monitorynhovyy-zvit-Universalnyy-soldat-serpen-ukr-1.pdf>

70 https://vk.com/sevobrazovanie?w=wall-177557250_17835

71 <https://graty.me/monologue/vy-nachali-kommentirovat-bukvu-z-monolog-uchitelniczy-iz-dzhankoya-kotoruyu-uvolili-posle-razgovora-s-detmi-o-vojne-v-ukraine/?fbclid=IwAR0A0g-d27ESHst9bfOP0c77zdLwnzI3PNQXVJCETYT4yjDxg4UcC1NxR08%20>
<https://drive.google.com/file/d/13jZLtyh0-olnVwPT3hPfHxriLLaeFHGv/view?usp=sharin>

72 https://t.me/south_now/9452

73 <https://ovd.news/express-news/2023/02/01/zavershilos-sledstvie-po-delu-o-povtornoj-diskreditacii-armii-protiv>

74 https://lb.ua/society/2022/12/02/537803_krimu_vid_vchiteliv_vimagayut.html

до знищення української ідентичності дітей на окупованій території. Приміром, за програмою до Севастополя приїхали вчителі з Воронежа, Брянська, Челябінська й Єкатеринбурга.⁷⁵ У сільських школах Криму цього року до роботи стали нові педагоги (у кількості 31-го), котрі приїхали з різних регіонів Росії за цією програмою.⁷⁶ В листопаді 2022 стало відомо про вчителів з Тюменської області, прибулих до Криму за програмою «Земский учитель».⁷⁷

Таке переміщення вчителів призводить до культурної асиміляції на окупованих територіях і продовжує тенденції, що взяли свій початок 2014 року після окупації Криму й окремих районів Луганської та Донецької областей. У цей спосіб Російська Федерація фактично намагається відрізати дітей від українського освітнього середовища, а такі вчителі постають інструментами порушення РФ статей 24, 94 Конвенції про захист цивільного населення під час війни.⁷⁸

■ Закон «Про патріотичне виховання»

19 грудня 2022 року так звана «державна рада» Криму ухвалила закон «О патриотическом воспитании граждан в республике Крым». Ініціатором і розробником закону стала так звана «Прокуратура Республіки Крим» з метою «захисту нашої держави від зовнішніх і внутрішніх загроз».⁷⁹ За словами голови так званої «держради Криму» Володимира Константинова, документ спрямований на побудову сучасної системи патріотичного виховання, яка сприятиме «ідейній згуртованості громадян, забезпеченню національної безпеки та досягненню відповідних стратегічних цілей Російської Федерації». Він також наголосив, що у цьому процесі, окрім родини, мають брати участь школа, ВНЗ, телебачення, політикум, громадські рухи.⁸⁰

Патріотичне виховання громадян тлумачиться як «систематична та цілеспрямована діяльність органів державної влади Республіки Крим, органів місцевого самоврядування муніципальних утворень у Республіці Крим, інститутів громадянського суспільства та сім'ї щодо формування у громадян почуття вірності своїй Батьківщині, готовності до виконання громадянського обов'язку та конституційних обов'язків із захисту інтересів Батьківщини».

Основними завданнями патріотичного виховання громадян, згідно закону, є формування та поширення у суспільній свідомості патріотичних цінностей, почуття вірності обов'язку захищати «свої Батьківщини» [Російську Федерацію]. Також передбачено виховання громадян у дусі поваги до Конституції Російської Федерації, Конституції Республіки Крим, до офіційних державних символів Російської Федерації, зокрема до монументів «Вітчизні». Однією з цілей такого виховання є зміцнення престижу служби у Збройних Силах Російської Федерації, інших військах, військових (спеціальних) формуваннях і силових структурах.

75 https://vk.com/sevobrazovanie?w=wall-177557250_16844

76 https://gorod24.online/simferopol/news/286547-v_kryimu_prodoljaetsya_realizatsiya_programmyi_zemskiy_uchitel.html

77 https://vk.com/sevobrazovanie?w=wall-177557250_17514

78 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#n373

79 <https://crimea-news.com/politics/2023/01/11/1009001.html>

80 http://crimea.gov.ru/news/14_12_22

Патріотичне спрямування має активізуватися і в роботі засобів масової інформації для висвітленні подій та явищ суспільного життя задля «запобігання маніпулюванню інформацією, спотворення та фальсифікації історії Вітчизни». Закон також передбачає створення умов для розвитку козацького та кадетського рухів, а також сприяння діяльності громадських об'єднань й організацій патріотичної спрямованості.⁸¹

Тези цього закону наглядно демонструють, що пропаганда з боку окупаційних адміністрацій Криму в подальшому тільки посилюватиметься, і вже де-факто легалізована у всіх сферах життя кримських дітей.

Частини Запорізької та Херсонської областей і реалізація кримського сценарію

Станом на 1 вересня 2022 року в окупованій частині Херсонської області відкрилися 91 школа⁸² й 62 дитячих садочка,⁸³ в окупованій частині Запорізької області – 164 школи.⁸⁴ Станом на листопад 2022 року у Херсонській області в 157 українських школах дистанційно навчаються понад 65 тисяч учнів.⁸⁵

За словами так званої заступниці “Міністра освіти Херсонської області” Тетяни Кузьміч, станом на грудень 2022 року на окупованій Херсонщині (Новотроїцька, Каланчацька, Генічеська, Скадовська, Чаплинська та Сірогозька муніципальні округи) працює 64 загальноосвітні навчальні заклади. Сумарно в них навчається близько 11 тисяч учнів.⁸⁶ Щодня кількість учнів коригується – хтось продовжує вчитися, а хтось виїжджає до неокупованої України чи до країн Європи, Азії та Америки.

Діти до 14 років можуть отримати паспорт РФ в особливий спосіб, що є не лише інструментом асиміляції, а й юридичною підставою для подальшої служби в армії РФ.⁸⁷ У школах Мелітополя батькам в листопаді 2022 оголосили про те, що на уроках ОБЖ старшокласники опановуватимуть початкову військову підготовку. Учні 10-11-х класів навчатимуться поводитися з автоматом Калашникова, надавати першу медичну допомогу в бою, користуватися гранатами Ф-1 та РГД-5.⁸⁸ Курс початкової військової підготовки має постати в школах окупованої частини Запорізької області з 2023 року.⁸⁹ В грудні 2022 року українська розвідка повідомляла про нові хвилі мобілізації в РФ, що можуть зачепити і 17-річних юнаків на окупованих територіях.⁹⁰ Тобто окупаційні адміністрації де-факто готують українських дітей

81 <https://www.garant.ru/hotlaw/crimea/1593759/>

82 https://t.me/VGA_Kherson/3103

83 https://t.me/Genichesk_ru/1396

84 https://t.me/mod_russia/19334

85 https://hromadske.ua/posts/na-hersonshini-mozhut-rozirvati-dogovori-zivchitelyami-kolaborantami-mon?fbclid=IwAR0yKpiTx2EyjDSkBOTkPwcoVTX_Bb9nwAOA6lybr9USdtGnAwCyWDMJqUI

86 https://t.me/VGA_Kherson/5207

87 https://t.me/Genichesk_ru/3119

88 <https://t.me/riamelitopol/74422>

89 <https://t.me/riamelitopol/74858>

90 <https://t.me/riamelitopol/77296>

до служби в збройних силах держави-агресора, всупереч нормам міжнародного гуманітарного права, що недвозначно забороняють такі дії.

На окупованих територіях Запорізької та Херсонської областей підготовка до навчального року 2022-2023 передбачала забезпечення навчальних закладів російськими підручниками, перепідготовку вчителів за російськими програмами, організацію набору дітей до шкіл, визначення педагогічного складу, згодного продовжити чи розпочати роботу в школах.⁹¹ Процес переходу на російські стандарти освіти і знищення української освіти містить низку заходів, які детально описуватимуться нижче.

■ Перехід на російські стандарти освіти

Володимир Путін поставив завдання інтегрувати Херсонську та Запорізьку області, так звані ДНР та ЛНР у наукове та освітнє середовище держави, заявивши що «Росії потрібно закріпитися на нових територіях не лише військовим і політичним шляхом, але й у роботі з людьми, щоб вони розуміли перевагу від входження до складу РФ».⁹²

У грудні 2022 року так звана «адміністрація Херсонської області» заявила, що у 2023 році буде посилено роботу з інтеграції регіону до «єдиного соціального, політичного та правового простору Російської Федерації». Особливу увагу буде приділено узгодженню освітньої системи з єдиними російськими стандартами та підвищенню рівня освіти в Херсонській області та інших «звільнених» територіях, а також створенню комплексної системи та підтримки і захисту дітей.⁹³

Загалом переведення освіти на російські стандарти було одним із основних завдань окупантів у 2022 році.⁹⁴ Для досягнення цієї мети окупаційна влада вдавалася до різних методів, серед яких залякування, викрадення, маніпулювання, заохочення та заміна керівників освітніх закладів особами, лояльними до РФ. Одним із методів тиску стало отримання працівниками освітніх закладів листів, в яких, посилаючись на IV Женевську Конвенцію для «запобігання гуманітарній катастрофі», військово-цивільна адміністрація Херсона вимагала від освітян забезпечення освітнього процесу на окупованих територіях, погрожуючи санкціями в разі відмови.⁹⁵

Іншим розповсюдженим методом була заміна адміністрації освітніх закладів на працівників, лояльних до так званої «нової влади». Як-от, проректором Херсонського державного університету окупаційна влада призначила Едуарда Волощу-

91 <https://almenda.org/wp-content/uploads/2022/10/Monitorynhovyy-zvit-Universalnyy-soldat-serpen-ukr-1.pdf>

92 https://t.me/Genichesk_ru/2749

93 https://t.me/VGA_Skadovsk/2284

94 https://t.me/VGA_Skadovsk/211 <https://drive.google.com/file/d/1eYwl4FDGW2tJeL0n0tCsS36ASBixHUX1/view?usp=sharing>

95 <https://texty.org.ua/articles/107110/vybir-v-osvityan-v-okupaciyi-nevelykyj-sisty-zaraz-za-nepokoru-abo-pislya-zviltennya-za-koloboraciyu-rozpovid-uchytelya-z-hersonshyny/?src=main> <https://drive.google.com/file/d/1s8tPG07P36jrvFoneqnLcPPj0RD2C3q/view?usp=sharing>

ка,⁹⁶ в Каховці,⁹⁷ Бердянську⁹⁸ та інших містах відбулись заміни директорів шкіл, в Херсоні розпочався процес відбору кандидатів на посади директорів і завідувачів дитячими садками.⁹⁹

У червні 2022 року в деяких із закладів освіти на окупованих територіях відбувався навчальний процес. Для узгодження системи освіти в Запорізькій області з російськими стандартами та створення відповідного педагогічного складу до міста приїздив міністр освіти РФ Сергій Кравцов¹⁰⁰. З 1 вересня 2022 року в Мелітополі навчання триває російською, за 5 бальною системою оцінювання (на відміну від української 12-бальної).¹⁰¹

У середині червня стала з'являтися інформація про те, що учні, котрі не відвідували навчання весною, мають прийти до школи для проходження тестування, за результатами якого відбуватиметься переведення до наступного класу.¹⁰² Випускники в Мелітополі отримали атестати й медалі російського зразка.¹⁰³ Учні шкіл міста Бердянськ для отримання документів російського зразка про закінчення школи мали здати мультитест і подати заяву.¹⁰⁴ 29 червня 2022 року з'явилась новина про те, що керівник Федеральної служби з нагляду у сфері освіти та науки Анзор Музаєв видав перші атестати російського зразка випускникам середньої загальноосвітньої школи № 15.¹⁰⁵ Загалом Федеральна служба з нагляду у сфері освіти та науки завезла до Мелітополя 20 тисяч бланків шкільних атестатів російського зразка, а також обладнання для друку атестатів.¹⁰⁶

Інша ситуація в Херсонській області. 7 червня 2022 року начальник підконтрольного РФ «Херсонського обласного управління освіти» Тетяна Кузьмич заявила, що херсонські випускники у 2022 році отримають атестати українського зразка, а наступні покоління – російського: у цьому питанні планується повторити досвід

96 <https://suspilne.media/253624-okupacijna-vlada-priznacula-tak-zvanogo-prorektora-hersonskogo-derzavnogo-universitetu/> https://drive.google.com/file/d/1_U_9KQP16pCbVfS_iIWH_Avf0eZonTMu/view?usp=sharing

97 https://t.me/kherson_baza/557 https://drive.google.com/file/d/14y2JhaYL1Bc8QWeOVJ9gv89tY_o7Ls8/view?usp=sharing

98 <https://t.me/brdnews/7913> https://drive.google.com/file/d/17_Ga05y2LKUr5CJygpA8NjWoZ8tYiqd1/view?usp=sharing

99 https://tass.ru/obschestvo/14905865?utm_source=google.com&utm_medium=organic&utm_campaign=google.com&utm_referrer=google.com

100 <https://t.me/melitopoladmin/938> <https://drive.google.com/file/d/1ckEh3h5juCb2dQbBCH-mep7Kzu4rsoyT/view?usp=sharing> <https://t.me/melitopoladmin/1038> <https://drive.google.com/file/d/1OL9w7WKKxYG4K80Bj4kDAZpi1GScYwjU/view?usp=sharing>

101 <https://regnum.ru/news/society/3613185.html> <https://drive.google.com/file/d/1sANEjmmTS1nXmtxkG3lA8Gth9e1cvpdO/view?usp=sharing>

102 <https://t.me/melitopoladmin/994> <https://drive.google.com/file/d/1FpDx-4zXq6fYX6HjJ42BccBUCZhPB74k/view?usp=sharing>

103 <https://t.me/melitopoladmin/931%20https://t.me/melitopoladmin/889> <https://drive.google.com/file/d/1f1GkN3brFZcY8Whtu-slUr56KSaFa4Sx/view?usp=sharing>

104 https://t.me/glava_brd/66 <https://drive.google.com/file/d/1SiqGrUZZ70NAyYwiWHGTnf2i5tYjIPOQ/view?usp=sharing>

105 <https://t.me/melitopoladmin/1135> https://drive.google.com/file/d/12tM_70xRT1g4-kfnzGu3NwXTiYzKeEJu/view?usp=sharing

106 <https://zp-news.ru/society/2022/06/29/6675.html> https://drive.google.com/file/d/1rxrvbn47qc1qnzMDMX-iyw2KwJ9gCz_4/view?usp=sharing

Криму 2014 року.¹⁰⁷ В листопаді 2022 року з'явилася інформація, що випускники освітніх закладів Херсонської та Запорізької областей, розташованих на окупованих РФ територіях, у 2023 році отримають атестати про закінчення навчання без іспитів.¹⁰⁸

■ Мова навчання

Уже у травні 2022 року новопризначені чиновники так званих «адміністрацій Херсонської та Запорізької областей» заявили про перехід навчання в школах і ЗВО на російську мову з можливістю формування українських класів за бажанням батьків.¹⁰⁹ Водночас процеси, що відбувались у Криму, де так само декларувалась можливість навчання українською мовою, надають усі підстави вважати, що де-факто громадяни України, котрі опинилися в окупації, не матимуть можливості навчатися рідною мовою.¹¹⁰

Освітні інституції в окупованому Мелітополі активно використовувалися для формування російської ідентичності українських дітей. Зокрема, 6 червня 2022 року у бібліотеці імені Горького діти міста були залучені до святкування дня російської писемності, передусім писали диктант російською мовою.¹¹¹ З 1 вересня 2022 року у всіх школах навчання відбуватиметься російською мовою та за програмами РФ. За рішенням школи, а також за бажанням батьків і дітей, на вивчення української мови або відведуть години рідної мови, або викладатимуть її як спецкурс. Таке формулювання «за рішенням батьків» використовувалося і в Криму, коли батьків де-факто залякували, викликали на бесіди у ФСБ або просто ігнорували їхні заяви, й вивчення української мови не відбувалося.¹¹² Але слова заступниці голови Держдуми РФ Анни Кузнецової, котра у листопаді 2022 року зазначила необхідність вирішення проблеми «мовного бар'єру» для українських дітей з окупованих територій, які навчались українською мовою,¹¹³ унаочнюють факт того, що процес переведення навчання на «рейки» російської мови не дається окупантам з легкістю. Слід зазначити, що дії окупаційних адміністрацій щодо переформатування мовного чинника освітнього процесу не тільки порушують міжнародне гуманітарне право в частині адміністрації окупованих територій, а й безпосередньо впливають на право дітей навчатися рідною мовою.

107 https://t.me/Genichesk_ru/611 <https://drive.google.com/file/d/11oITigcXgIndN8dF9RzoNfvWF9pSQfUE/view?usp=sharing>

108 https://t.me/Genichesk_ru/2475

109 <https://bit.ly/3OvHvjw> <https://drive.google.com/file/d/1dlfESLXVRiWp8bbfF8lU4twsNVRZyUbM/view?usp=sharing%20> <https://t.me/melitopoladmin/577> <https://drive.google.com/file/d/10p3L2ohnNg4MXJhJNjIk1ByC23g7EyZ0/view?usp=sharing>

110 https://t.me/Genichesk_ru/518 https://drive.google.com/file/d/1QT4h-xGtwNI4wxRyj9rRlPkt9T3q_a0A/view?usp=sharing

111 <https://t.me/melitopoladmin/861> https://drive.google.com/file/d/1RCq6aQ_DXG4hINX5ZeUTK6qbqVmgcTUs/view?usp=sharing

112 https://almenda.org/wp-content/uploads/2022/10/Monitorynhovyy-zvit-Universalnyy-soldat_serpen_ukr-1.pdf

113 https://gorod24.online/simferopol/news/283698-v_gosdume_pomogut_hersonskim_shkolnikam_vospolnit_probел_v_obrazovanii.html

■ Російські державні символи в українських школах

Також до шкіл на окупованих територіях надійшла російська символіка, «щоб у навчальних закладах могли проводити урочисті лінійки з підняттям або винесенням прапора Росії, а також започаткувати цикл занять “Разговоры о важном».¹¹⁴ З початком 2022-2023 навчального року в школах відбулись перші дзвоники з підняттям російського прапора.¹¹⁵ До Дня Російського прапора відбулась низка заходів: у Мелітополі – впорядкована акція,¹¹⁶ в Генічеську¹¹⁷ – дитячий квест. Окрім того, в Запорізькій області було записано відео з дітьми про «любов до Росії».¹¹⁸

Дітям з малозабезпечених сімей партія «Єдина Росія» передала шкільні набо-ри й рюкзаки з російською символікою. Згідно із заявою окупаційної адміністрації Херсонської області, набори отримали 5 000 першокласників Херсонської області.¹¹⁹

Виховується також повага до інших державних символів РФ. Так, студенти Генічеського медколеджу написали єдиний диктант на тему «Конституція», приурочений до дня ухвалення Конституції Російської Федерації.¹²⁰ Також в День Конституції Російської Федерації волонтери Молодої гвардії «Единой России» провели у школах Мелітополя тематичні уроки, де розповіли школярам про “історичний шлях, який пройшла держава та суспільство до ухвалення Конституції, про витоки правових основ державності та конституціоналізму в РФ”.¹²¹ Громадський рух «Народный фронт» також передав до так званого «Міністерства праці та соціальної політики Херсонської області» 500 плакатів із геральдикой РФ, а також 50 канцелярських наборів.¹²²

Під патронатом окупаційної адміністрації Мелітополя та партії «Единая Россия» у ДЮСШ №3 відбулася відкрита першість школи з карате, приурочена до присвоєння Мелітополю звання «Місто військової слави». Абсолютно усі учасники змагань отримали подарунки від партії «Единая Россия», а переможців нагородили відповідно місцям, які вони посіли, медалями, кубками, грамотами і наборами партійної атрибутики – кепками та футболками. У межах заходу широко демонструвалася російська символіка, включно із російськими прапорами.¹²³

Дії окупаційних адміністрацій щодо активного використання державних символів РФ серед українських дітей свідчать про намір ментальної нормалізації окупації і виховання ставлення до таких державної емблематики як до «своїх».

114 <https://t.me/melitopoladmin/2195>

115 https://almenda.org/wp-content/uploads/2022/10/Almenda_Universalnyi-soldat_veresen.pdf

116 <https://t.me/melitopoladmin/1996>

117 https://t.me/Genichesk_ru/1127

118 https://t.me/vmeste_rus_ZO/413

119 https://t.me/VGA_Kherson/3133

120 https://t.me/Genichesk_ru/2917

121 <https://t.me/melitopoladmin/3671>

122 https://t.me/VGA_Kherson/3256

123 <https://t.me/melitopoladmin/3501>

■ Історична пам'ять

У травні 2022 р. в освітніх закладах Мелітополя відбулися заходи, присвячені Другій світовій війні, що повторювали загальноросійський наратив висвітлення подій.¹²⁴ Заходи пропонувалися дітям різного віку, починаючи з дошкільнят. Зокрема, 5 травня 2022 року для вихованців Мелітопольського дитячого садка №46 «Віночок» провели відкритий урок, де малюкам розповіли про «героїв-мелітопольців, котрі билися на фронтах Великої Вітчизняної війни». Діти взяли участь у конкурсі малюнків, присвячених Дню Перемоги, й у тематичному уроці «Пісні воєнних років».¹²⁵ Під час заходів активно використовувалася російська символіка, зокрема георгіївська стрічка, заборонена в Україні.

У школах Херсонської області запровадили додаткові години історії з метою «денацифікації історії».¹²⁶ Де-факто додаткові уроки спрямовані на поширення російських пропагандистських наративів серед дітей.¹²⁷ У вересні в Херсоні відкрили «Музей Народної Освіти», де «експонати утворюють лінію традиції, сприйнявши яку кожен мешканець області може відчутти єднання із героїчними предками». Так зване «Міністерство освіти Херсонської області» виділило для музею майже 40 тисяч шкільних підручників із «наглядним та коректним викладенням історичних фактів» для патріотичного виховання.¹²⁸

У так званий «День Героїв Вітчизни» у Генічеську відкрили графіті із зображенням Героя Радянського Союзу Василя Михайловича Курасова, котрий здійснив подвиг під час штурму Кенігсберга у 1945 році. Графіті було створено «для посилення зв'язку поколінь та регіонів».¹²⁹

Міністерство молодіжної політики та спорту і районний департамент освіти Скадовського району організували кількадеденну акцію «Уроки історії в музеї», де херсонським школярам розповідали про «героїчні сторінки історії їх рідної землі», а головною подією історії поставала «Велика Вітчизняна війна» (надалі – ВВВ) 1941–1945 років.¹³⁰ Героїзація подій ВВВ відбувається і через мистецтво – приміром, у генічеському кінотеатрі «Росія» відбувся безкоштовний показ патріотичного фільму «28 панфіловців», де було присутніми десь 500 осіб,¹³¹ зокрема школярі.¹³² Тобто окупаційні адміністрації активно експлуатують історичні наративи, які РФ використовує заради викривлення історії і формування патріотизму власних громадян, що є абсолютно неприйнятним для мешканців окупованих територій.

124 <https://t.me/melitopoladmin/482> https://drive.google.com/file/d/1JX57X2mYI4yKx6_xsOFZBJL34e8hc44D/view?usp=sharing

125 <https://t.me/melitopoladmin/479> https://drive.google.com/file/d/1CsFq0T4c-8A8i_mhIGH4NiLXP8ULyumN/view

126 https://t.me/VGA_Kherson/3102

127 https://almenda.org/wp-content/uploads/2022/10/Almenda_Universalnyi-soldat_veresen.pdf

128 https://t.me/VGA_Kherson/3260

129 https://t.me/VGA_Kherson/5270

130 https://t.me/VGA_Skadovsk/2087

131 https://t.me/Genichesk_ru/2767

132 https://t.me/Genichesk_ru/2766

■ Заміна і перепідготовка вчителів

Одним з ключових завдань перетворення системи освіти на новоокупованих територіях на інструмент російської пропаганди та знищення української ідентичності є формування лояльного до окупаційної влади викладацького складу, який ретранслюватиме дітям російські наративи.¹³³

З квітня з'явилися заяви про перепідготовку вчителів з окупованих Херсонської, Запорізької, Харківської, Луганської, Донецької областей України в окупованому Криму за російськими стандартами.¹³⁴ Про це оголосив на своїй сторінці у мережі Вконтакте голова так званої «Державної ради Криму» Володимир Константинов:

«*Без кардинальної зачистки цієї розтлінної освітньої системи жодна денацифікація території колишньої України просто неможлива. Але одними підручниками тут не вдовольнятимешся. Потрібні чесні, ідейно-позитивні викладачі» ...ми ладні здійснити перепідготовку вчителів, а у разі потреби сформувати наш десант педагогів-добровольців. Ці особи будуть нашими сподвижниками, відновлюватимуть те, що було зруйновано не в будинках і на вулицях, а в душах людей».*¹³⁵

Для реалізації цього завдання вже наприкінці травня директорів, адміністрацію та педагогів шкіл окупованих територій Херсонської та Запорізької областей примусово викликали на наради й закликали готуватися до навчання за новою програмою, їздити до Криму для «підвищення кваліфікації».¹³⁶ Тих, хто не погодиться, погрожували звільнити.¹³⁷

Зокрема, з 6 по 8 червня 2022 вчителі з Херсонської та Запорізької областей¹³⁸ взяли участь у семінарі за програмою фестивалю «Великое русское слово» в Криму, під час якого відбулося навчання методикам викладання російської мови та літератури.¹³⁹ 23 червня 2022 року 70 освітян з окупованих територій Херсонської та Запорізької областей стали учасниками семінару «Реалізація державної політики у сфері освіти. Досвід Республіки Крим», присвяченого переходу на російські

133 https://almenda.org/wp-content/uploads/2022/10/Monitoringovyy-zvit-Universalnyy-soldat_serpen_ukr-1.pdf

134 <https://topcor.ru/25139-ukrainskie-uchitelja-s-osvobozhdennyh-territorij-projdu-perepodgotovku-v-rossii.html> https://drive.google.com/file/d/1nF5AF1YLD_lu2oR5eVuUoHsrFccyOum/view?usp=sharing

135 <https://bit.ly/3zWpneH> <https://drive.google.com/file/d/1W2KucbEbqsjDd17pMhSX-YFeY3z1l2Ev/view?usp=sharing>

136 <https://www.facebook.com/serge.danylov/posts/pfbid034gZtPSXxAFaw2gSc4ifCXPZEQRLePbxcKZcLDKd4TZZSdNuJVx4EnBwcZJMy2pXQl%20> <https://drive.google.com/file/d/1XvCho72VnFgZ1Noe5ChASRWVKttT33p2/view?usp=sharing> <https://t.me/UkraineMediaCenterKyiv/1257> <https://drive.google.com/file/d/1ZCLNjtEFxedM9pROiCSAdQPi-4MN76lM/view?usp=sharing>

137 https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=828176648138159&id=100028374940771 https://drive.google.com/file/d/1K6e8FNTiP_BVklCsyCNzUpvJe5V2y6_J/view?usp=sharing

138 https://m.vk.com/wall608829078_4875 https://drive.google.com/file/d/1O2Mf5DcURLUfdjimQv_bpNuNjy9IGvjh/view?usp=sharing

139 https://t.me/Genichesk_ru/563 <https://drive.google.com/file/d/1pXuDbzTsNGUaDcyD74paO6yzdfWAgFx/view?usp=sharing>

освітні стандарти¹⁴⁰. 27 червня 2022 року для учасників семінару прочитали лекції представники так званого «Міністерства освіти, науки та молоді Республіки Крим» і навіть профспілки працівників народної освіти та науки РФ. Для керівників закладів освіти окупованих частин Запорізької та Херсонської областей провели семінари у Підмосков'ї.¹⁴¹ Курси «підвищення кваліфікації» для вчителів з окупованих Херсонської та Запорізької областей в Євпаторії були організовані Академією Міністерства освіти РФ.¹⁴²

Водночас кількість вчителів, котрі погодились пройти перепідготовку за російськими програмами, виявилась незначною. За інформацією від окупаційної «міністра АР Крим» Валентини Лаврик від 17 серпня, кількість вчителів з Херсонської та Запорізької областей, котрі пройшли перепідготовку в Криму, становила більше 500 осіб, що вочевидь не є достатньою кількістю для того, щоб цілком перевести школи на російські програми.¹⁴³

Тому брак викладачів, згодних розпочати роботу за російськими програмами, став одним із вагомих викликів для окупантів. Інформація про пошук викладачів з'являлась в різних локальних групах протягом серпня, навіть в останні дні місяця.¹⁴⁴ 31 серпня 2022 року так званий «начальник освіти Херсонської області» Михайл Родіков повідомив, що педагогічний состав шкіл забезпечено на 80% і за умови, «якщо вчителів не вистачатиме», їх проситимуть з Росії.¹⁴⁵ У вересні 2022 перший заступник міністра освіти РФ Олександр Бугаєв і так званий «міністр освіти Херсонської області» Михайло Родіков привітали педагогічний склад Херсонської області з наступним Днем вчителя, що вперше святкується спільно з Росією, – окремих вчителів відзначили грамотами та подяками.¹⁴⁶

Відомі випадки тиску на освітян Херсонської¹⁴⁷ та Запорізької областей і викрадення незгодних співпрацювати з окупаційною адміністрацією. Також у Бердянську заарештували освітян, які продовжували викладати за українською програмою.¹⁴⁸

Відбувалося і переселення вчителів з Росії на окуповані території Херсонської та Запорізької областей¹⁴⁹ для викладання в школах українським дітям і сприяння

140 <https://t.me/Aksenov82/1108>
<https://drive.google.com/file/d/1uiolRUXckwnmzV3bp47x268fL8zocYW2/view?usp=sharing>
https://t.me/Genichesk_ru/741
<https://drive.google.com/file/d/1Gh5JSrSrznYhTIE1pgENctnKqN8JWcrg/view?usp=sharing>
<https://t.me/melitopoladmin/1093> https://drive.google.com/file/d/1vcOZ_1tNmLiyzqdYqa6wjJIXWXW0XHrb/view?usp=sharing

141 <https://t.me/riamelitopol/59988> <https://drive.google.com/file/d/19uoRsl-A8KF-vKXVszdo0OWrm8ipTT0T/view?usp=sharing>

142 <https://almenda.org/wp-content/uploads/2022/10/Monitorynhovyy-zvit-Universalnyy-soldat-serpen-ukr-1.pdf>
<https://vesti-k.ru/tv/2022/08/28/skolko-stoit-sobrat-rebenka-v-shkolu-v-2022-godu/&hl=uk&gl=il&strip=1&vwsr=0>

143 <https://crimea.ria.ru/20220817/skolko-uchiteley-iz-khersona-i-zaporozhya-proshli-perepodgotovku-v-krymu-1124186861.html>

144 https://t.me/zkdlife/6669%20,%20https://t.me/VGA_Skadovsk/844

145 https://t.me/VGA_Kherson/3074

146 https://t.me/Genichesk_ru/1732

147 <https://t.me/c/1770284647/5161>

148 <https://t.me/brdVP/2262>

149 https://t.me/VGA_Kherson/3050

переходу навчання на російські стандарти.¹⁵⁰ У листопаді 2022 в російських новинах з'явився сюжет про вчителя з Іжевська, котрий приїхав до Мелітополя, щоб навчати українських дітей російській мові для переходу на російські стандарти навчання.¹⁵¹

Міністр освіти РФ Сергій Кравцов заявив, що у так званих ЛНР, ДНР, Запорізькій та Херсонській областях створюватимуться педагогічні університети федерального підпорядкування, про це міністр повідомив на пленарному засіданні у Держдумі. Він також розповів, що до навчального року 2022-2023 провели підготовку вчителів російської мови, історії, суспільствознавства. Головним завданням Кравцов вважає навчити дітей курсу «Моя історія», щоб усунути «тотальне незнання історії та кричущі провали та підміни».¹⁵²

Російські вчителі свідомо приїжджають на тимчасово окуповані території України, щоб впроваджувати ідеї «русского мира». Водночас, РФ здійснює перепідготовку місцевих вчителів задля розповсюдження проросійських наративів серед українських дітей. Обидва процеси містять ознаки протиправних дій і мають розслідуватися компетентними органами із покаранням санкціями відповідальних осіб.

■ Підручники і книги

Одним із перших кроків окупаційних адміністрацій Херсонської та Запорізької областей, як це було й під час окупації Криму, стало вилучення українських підручників зі шкіл. Для виправдання своїх дій Російська Федерація звинуватила українську владу у використанні підручників з історії для підготовки молоді до війни з Росією.¹⁵³ Водночас вже у травні 2022 року партія «Единая Россия» заявила про готовність доправити російські підручники на «новоокуповані» території.¹⁵⁴ Таким чином, окупаційна влада готувалась до початку нового навчального року за російськими стандартами, реалізуючи вже апробований у Криму, Донецькій, Луганській областях сценарій використання освіти для пропаганди російських наративів і знищення української ідентичності.

На окупованих територіях тривало тотальне перетворення культурного простору. 6 вересня 2022 р. за підтримки так званого «департаменту культури Херсонської області та профспілкових організацій» відбулося відкриття обласної універсальної наукової бібліотеки ім. О. Гончара. На заході було продемонстровано короткий фільм із розповіддю про «розкол» між Росією та Україною після 1991 року та проведено вікторину на знання історії Росії та Херсона.¹⁵⁵

Бібліотеки міста отримали декілька тисяч книг: класичні твори російської літератури, історичні видання, воєнну літературу й книги для дітей шкільного та мо-

150 https://t.me/Genichesk_ru/1673

151 <https://t.me/riamelitopol/76475>

152 <https://www.vedomosti.ru/society/news/2022/11/20/951231-kravtsov>

153 <https://m.business-gazeta.ru/news/545146>

<https://drive.google.com/file/d/1Qwr8lpDXNxlwInvMENDxo8NYYIRxpKZ34/view?usp=sharing>

154 https://www.1tv.ru/news/2022-03-29/424996-andrey_turchak_prizval_kak_mozhno_skoree_dostavit_uchebniki_istorii_v_osvobozhdennye_rayony_donbassa <https://drive.google.com/file/d/1-LLdUn3qMCMj8xUWSnq9deLrRjRC7eGh/view?usp=sharing>

155 https://t.me/VGA_Kherson/3173

лодшого шкільного віку.¹⁵⁶ З місцевих бібліотек почали вилучати історичні книги, що, на думку окупантів, «поширюють ідеї націоналізму».¹⁵⁷ Замість них в бібліотеки планувалося завозити «правильну» літературу з Криму.¹⁵⁸ Також на окуповані території завезли «правильну» дитячу літературу для дитячих садків.¹⁵⁹ Самі назви деяких видань – «Юність довжиною у війну», «Дитинство в солдатській пілотці», «Все для перемоги»¹⁶⁰ – є свідченням того, що окупаційна влада продовжує політику знищення української ідентичності у дітей, створюючи «універсального російського громадянина». Директорам загальноосвітніх закладів Скадовська було подаровано книги про Росію, присвячені 75-річчю «Великої Перемоги» у ВВВ.¹⁶¹ Представники Республіки передали в подарунок Генічеській публічній бібліотеці Адигея понад 200 книг, серед яких художня, історична література, фантастика, багато книг з краєзнавства, зокрема про природу Північно-Західного Кавказу, культуру та традиції адигів. Було передано багато дитячої літератури: російські народні казки, повісті та оповідання дитячих письменників. Частина літератури надало регіональне відділення партії «Єдина Росія».¹⁶²

12 серпня 2022 року міністр освіти РФ Сергій Кравцов заявив, що питання з підручниками на окупованих територіях повністю вирішено.¹⁶³ Протягом усього серпня окупаційна влада звітувалась про отримання російських підручників. 26 серпня 2022 року було повідомлено, що підручники з Росії доставили до Кам'яно-Дніпровської¹⁶⁴ й більш ніж 600 тисяч підручників – до Херсонської області,¹⁶⁵ 27 серпня з'явилась відео-новина, що до Мелітополя привезли більш ніж 66 тисяч книг для початку навчального року,¹⁶⁶ а 29 серпня окупанти рапортували про надходження підручників до Скадовська.¹⁶⁷ Усі школи Бердянська та Бердянського району забезпечені новими підручниками для всіх класів.¹⁶⁸ Студентам Генічеського медколеджу передали понад 1,5 тисячі підручників від Міносвіти Херсонської області для переходу на навчання за російськими стандартами.¹⁶⁹ Тобто освітню програму на окупованих територіях цілком інтегровано у навчальну програму РФ,¹⁷⁰ і наразі триває перетворення культурно-освітнього простору.

156 <https://t.me/melitopoladmin/1015> https://drive.google.com/file/d/1ZPiswd_dzpgGn9koOn1kXrLK2-LxoNzx/view?usp=sharing

157 <https://t.me/melitopoladmin/576> https://drive.google.com/file/d/1LqZyRj3aeg_a982c8_woFmyXBWAit4IU/view?usp=sharing

158 <https://t.me/melitopoladmin/576> https://drive.google.com/file/d/1LqZyRj3aeg_a982c8_woFmyXBWAit4IU/view?usp=sharing

159 <https://t.me/melitopoladmin/2195>

160 <https://t.me/riamelitopol/77708>

161 https://t.me/VGA_Skadovsk/2058

162 https://t.me/VGA_Kherson/3218

163 https://vk.com/minobrperm?w=wall-172799916_4021

164 <https://t.me/zkdlife/6621>

165 https://t.me/VGA_Kherson/3027

166 <https://melitopol-news.ru/society/2022/08/27/7803.html>

167 https://t.me/VGA_Skadovsk/915

168 https://t.me/glava_brd/378

169 https://t.me/Genichesk_ru/2746

170 https://almenda.org/wp-content/uploads/2022/10/Monitorynhovyy-zvit-Universalny-soldat-serpen_ukr-1.pdf

■ Позашкільні заходи

Дітей на окупованих територіях Запорізької і Херсонської областей також активно залучають до участі в неформальних заходах, спрямованих на знищення української ідентичності. Приміром, акція «Чисті вулиці» має за мету замальовування на міських вулицях української символіки й нанесення замість неї російської.¹⁷¹

Молодь Херсонської області також заохочують до участі в програмі «Регион для молодых», де надається доступ до повної карти можливостей в Росії: державна підтримка, гранти, участь у пізнавальних і розважальних заходах, освітніх програмах та інших проектах екосистеми молодіжної політики.¹⁷²

Напередодні Нового року партія «Единая Россия» ініціювала акцію «Новогодняя почта», коли для дітей Запорізької області провели майстер-класи зі створення новорічних листівок і листів для учасників так званої СВО. Також можна було принести самостійно намальовані листівки до єдиного гуманітарного штабу партії.¹⁷³ Дітей на окупованих територіях Херсонської та Запорізької областей залучали до акції «Письмо солдату» та інших схожих заходів, за програмою яких вони мають писати чи малювати листи зі словами підтримки військовим ЗС РФ. Зокрема, такі заходи відбулися 4 листопада 2022 року в Мелітополі¹⁷⁴ та 21 листопада 2022 року в школі № 1 Скадовська.¹⁷⁵

У грудні 2022 року так звана адміністрація м. Мелітополь повідомила, що після того як учні школи № 8 написали «листи підтримки на фронт», їх особисто привітали з новорічними святами військовики національної гвардії Російської Федерації.¹⁷⁶

Так зване «Міністерство молодіжної політики і спорту Херсонської області» і так званий «Відділ освіти Скадовського муніципального округу» розпочали реалізацію регіонального проекту «ПРОкино», що дозволить, через призму «вітчизняного» (читай – російського) ігрового і документального кінематографу сформувати «необхідний патріотичний світогляд і духовно-моральний потенціал у молодіжному середовищі». У місті Скадовськ, на базі школи №3, було організовано перший показ художнього фільму за мотивами російської казки «Конек-Горбунок», супроводжуваний історичним екскурсом від представника «Міністерства».¹⁷⁷ Як бачимо, на територіях Херсонської та Запорізької областей, за аналогією з Кримом, позашкільні заходи теж перетворюються на інструмент пропаганди в руках окупаційних адміністрацій.

171 https://t.me/VGA_Skadovsk/751

172 https://t.me/Genichesk_ru/2772

173 <https://t.me/melitopoladmin/3584>

174 <https://t.me/melitopoladmin/3223>

175 https://t.me/VGA_Skadovsk/1930

176 <https://t.me/melitopoladmin/3803>

177 https://t.me/VGA_Kherson/5508

■ Літні табори і відпочинок

Одним із основних інструментів підміни ідентичності залишається організація «оздоровчого відпочинку» для дітей в окупованому Криму і на території РФ. За повідомленнями окупаційної влади, під час відпочинку діти отримали соціально-психологічну й медичну допомогу, для них влаштовувались спеціальні культурні заходи.¹⁷⁸ Уряд Російської Федерації виділив додаткові кошти на реалізацію цього проекту: проїзд, проживання, харчування забезпечуються за рахунок тих, хто приймає дітей.¹⁷⁹ «7631 особа побувала у різних таборах відпочинку Криму, разом з “Артеком”: із ДНР – 5643 особи, з ЛНР – 894, із Херсонської області – 249, із Запорізької області – 845», – заявила так звана «міністерка освіти Криму» Валентина Лаврик на засіданні президії кримського парламенту.¹⁸⁰ Канікулярно-оздоровчі зміни мали місце в окупованому Криму, Краснодарському й Ставропольському краях, Ростовській області, у Кабардино-Балкарії.¹⁸¹ До організації вивозу дітей на так званій «відпочинок» долучилися окупаційні «Міністерство праці та соціальної політики» Херсонської області, «Міністерство туризму» Херсонської області, «МНС» Херсонської області,¹⁸² «уряд» Криму, а також депутати Госдуми РФ, зокрема Ігорь Кастюкевич¹⁸³ і голова Кабардино-Балкарії Казбек Коков.¹⁸⁴ Основне переміщення дітей вглиб окупованих територій, зокрема до Криму й Росії, відбувалося під прикриттям осіннього оздоровчого відпочинку на канікулах. У своєму зверненні з нагоди Дня Вчителя Президент Росії Володимир Путін заявив, що працівники освіти мають подумати про те, як організувати відпочинок на «нових» територіях, де зараз неспокійно й навіть небезпечно.¹⁸⁵

Важливою тенденцією цього літа в Криму стало використання літніх таборів для знищення української ідентичності у дітей з окупованих в 2022 році територій Херсонської та Запорізької областей, а також з окупованих територій Донецької та Луганської областей. Серед таборів, діючих у серпні, можна згадати зміну в таборі «Горизонт» у межах проекту «Университетские смены» – єдину виховну програму для дітей з так званих ДНР та ЛНР, а також окупованих частин Запорізької та Херсонської областей.¹⁸⁶ Її учасниками у стали діти 14–17 років з окупованих територій Донецької та Луганської областей, Мелітополя та Херсону. Для учасників зміни Севастопольський державний університет організував загальноосвітню програму «Историческое наследие РФ: город-герой Севастополь».¹⁸⁷ Також у серпні 2022 відбулася зміна «Мы – дети твои, Россия» в таборі «Изумруд». У зміні взяли участь 122 дитини з Мелітополя та Енергодара.¹⁸⁸ Повідомляється також про 500 школярів з Мелітополя, які відпочивали у дитячих оздоровчих центрах окупованого Криму, чие

178 https://t.me/VGA_Kherson/3201

179 https://t.me/VGA_Kherson/3944

180 <https://crimea.ria.ru/20221108/pochti-8-tysyach-detey-iz-novykh-regionov-rf-otdokhnuli-v-krymu-v-etom-godu-1125279180.html>

181 https://t.me/VGA_Skadovsk/1363

182 https://t.me/VGA_Kherson/3950

183 https://t.me/VGA_Kherson/4154

184 https://t.me/VGA_Skadovsk/1653

185 <http://kremlin.ru/events/president/news/69519/videos>

186 https://t.me/Genichesk_ru/3075

187 https://vk.com/sevsu?w=wall-91182781_20003

188 https://vk.com/sevobrazovanie?w=wall-177557250_15465

програмне наповнення, як уже зазначалося, спрямоване на формування з дітей патріотів РФ.¹⁸⁹ У серпні відбулася ще низка змін літніх таборів, програма яких спрямовувалася на знищення української ідентичності у дітей.¹⁹⁰

Задля можливості організації осінніх змін у таборах і заохочення батьків відправляти дітей подальше від активних бойових дій, осінні канікули у Херсонській і Запорізькій областях було оголошено в різні дати. Як-от, в Херсоні, Білозерському, Бериславському, Каховському, Новокаховському районах канікули оголосили з 6.10.2022 до 21.10.2022¹⁹¹ У Великолепетиському, Генічеському, Каланчацькому, Новотроїцькому, Скадовському й Чаплинському районах – з 12.10.2022 до 25.10.2022¹⁹² Пізніше канікули продовжили до 7 листопада 2022 (за виключенням Херсону, Олешківського, Бериславського, Голопристанського, Білозерського, Каховського, Новокахівського, Великолепетихського районів, де дата початку навчання не озвучувалась).¹⁹³ В окупованій частині Запорізької області канікули були оголошені з 31 жовтня до 14 листопада 2022 року.¹⁹⁴

Також відбувалися екскурсії для дітей з окупованих територій до російських міст, розташованих за тисячі кілометрів від України. Приміром, діти з Васильківського району й Енергодару їздили на екскурсію до Великого Новгороду.¹⁹⁵ У грудні 2022 року до Москви вирушили 240 дітей із Запорізької та 30 із Херсонської областей за програмою проєкту «Новый Год с «Большой Переменной»»,¹⁹⁶ вони відвідали виставу у Державному Кремлівському палаці,¹⁹⁷ Музей Перемоги – в імерсійній експозиції про «героїчне минуле народу».¹⁹⁸ Провідна мета таких екскурсій і поїздок до російських таборів – викликати в українських дітей патріотичні почуття до РФ.

Російські та окупаційні посадовці неодноразово заявляли, що під час культурно-освітніх змін передбачено велику культурну пізнавальну програму, відвідування факультативних і основних навчальних занять.¹⁹⁹ До дітей запрошували і представників дитячо-юнацьких рухів РФ, зокрема «Юнармии», «Российского движения школьников», движения «Большая перемена». Представники цих рухів відвідали табори в Євпаторії, де розмістилися діти з Херсонської області, та проводили для них інтерактивний захід для ознайомлення з традиціями й символами РФ.²⁰⁰ Для дітей з Херсонської та Запорізької областей в Севастополі організовувалися екскурсії з метою популяризації історії Росії.²⁰¹ Тобто навіть відпочинок використовується оку-

189 <https://t.me/melitopoladmin/859> https://drive.google.com/file/d/1oFfz-7GeFGEBOxvYLz_8o-X22PsRmN80/view?usp=sharing

190 <https://almenda.org/wp-content/uploads/2022/10/Monitorynhovyy-zvit-Universalnyy-soldat-serpen-ukr-1.pdf>

191 https://t.me/VGA_Kherson/3855

192 https://t.me/VGA_Skadovsk/1464

193 <https://hersonka.ru/news/118274>

194 <https://zp-news.ru/society/2022/10/30/52504.html>

195 <https://t.me/melitopoladmin/1663>

196 https://t.me/Genichesk_ru/3115

197 https://t.me/hercon_ru/5278

198 https://t.me/VGA_Kherson/5582

199 https://t.me/VGA_Kherson/3944

200 https://vk.com/sevobrazovanie?w=wall-177557250_17084

201 https://t.me/VGA_Skadovsk/1683

паційним адміністраціями як інструмент ідеологічного впливу на дітей і як стимул до подальшого переміщення до РФ або окупованих раніше територій.

■ Переміщення дітей

Офіс омбудсмена України підтвердив перебування в РФ 12 тисяч українських дітей, незаконно вивезених з підконтрольної уряду України території.²⁰² Деяких було фактично вкрадено, як, наприклад, дітей Олешківського дитячого будинку-інтернату примусово перевезли до міста Скадовськ, де на базі колишнього дитячого реабілітаційного центру «Надія» було створено нову установу.²⁰³ У листопаді 2022 року цей центр відвідала горезвісна уповноважена РФ з прав дитини Марія Львова-Бєлова, безпосередньо причетна до викрадення українських дітей та перевезення їх до РФ і окупованих територій.²⁰⁴ Також вглиб окупованих територій і в Російську Федерацію перемістили дітей з дитячих будинків Херсонської області.²⁰⁵ Серед переміщених дітей, вихованців інтернатів, є діти з інвалідністю.²⁰⁶ Як-от, до Криму вивезли близько 50 дітей віком від 4 місяців до 4 років з Херсонського обласного будинку дитини, серед яких є діти з інвалідністю.²⁰⁷

Окупаційні владні органи й російська влада стимулювали також поїздки батьків разом із дітьми вглиб окупованих територій і до Росії.²⁰⁸ Зокрема, в середині жовтня почали з'являтися відео з дітьми з Криму, де вони прохають, щоб батьки приїхали до них на відпочинок до Криму.²⁰⁹ У жовтні 2022 року тривало переміщення населення під гаслом евакуації через Крим і далі на територію Російської Федерації. У Криму в Джанкої було облаштовано пункт тимчасового розміщення.²¹⁰ За інформацією російських медіа, близько 9000 осіб перемістилися до Краснодарського краю, серед них і діти.²¹¹ Дітлахи, котрих було переміщено, почали відвідувати російські школи.²¹² У такий спосіб окупаційні адміністрації створюють умови для зміни демографічного складу окупованого півдня України та асиміляції громадян України в російський соціум.

202 https://lb.ua/society/2022/12/14/539162_ofis_ombudsmena_pidtverdiv.html

203 https://t.me/VGA_Kherson/5090

204 https://t.me/Genichesk_ru/2427

205 https://www.1tv.ru/news/2022-10-11/439391-v-krasnodarskom_krae_vstretili_detey_iz_hersonskoy_oblasti

206 https://t.me/VGA_Kherson/4190

207 https://t.me/VGA_Kherson/4381

208 https://t.me/VGA_Kherson/3944

209 https://t.me/Genichesk_ru/1870

210 https://t.me/VGA_Kherson/4346

211 <https://hersonka.ru/news/117858> <https://www.interfax-russia.ru/south-and-north-caucasus/main/kuban-uzhe-prinyala-bolee-9-tys-zhiteley-hersonskoy-oblasti-opershtab>

212 <https://www.interfax-russia.ru/south-and-north-caucasus/novosti-municipalitetov/deti-iz-hersona-i-zaporozhya-nachali-uchitsya-v-shkolah-anapy>

■ Дитячі і молодіжні рухи

Ще одним кроком для впливу на свідомість дітей є посилення взаємодії між молоддю окупованих територій Запорізької, Херсонської, Луганської, Донецької областей і Криму. 10 червня 2022 року було проведено телеміст на тему «Розвиток молодіжної політики на території ЛНР, ДНР, Херсонської та Запорізької областей», під час якого представники Ради президентів учнівського самоврядування при так званих «Голові Республіки Крим» і «Молодіжному уряду Республіки Крим» обговорили з дітьми й молоддю з Донецької, Луганської, Херсонської та Запорізької областей співробітництво у сфері молодіжної політики та учнівського самоврядування.²¹³ Про важливість впливу окупаційної влади на освіту та молодіжну політику свідчать і призначення лояльних до РФ осіб на посади, пов'язані з розвитком молоді.²¹⁴

У Мелітополі Запорізької області відкрилося регіональне відділення «Молода Гвардія Єдиної Росії». Керівником організації на Запоріжжі стала лідерка молодіжного руху «#ЮгМолодой» Юлія Клименко.²¹⁵ На Херсонщині відновлюється так званий «козацький рух» як рух захисників «російської землі». Зокрема, за підтримки так званого «Міністерства молодіжної політики та спорту» Херсонської області в грудні 2022 року представники так званого «козацтва» організували заняття з фізичної підготовки у ДЮСШ м. Скадовськ.²¹⁶ Тобто метою дій окупаційних адміністрацій є залучення якомога більшої кількості дітей і молоді на окупованих територіях до молодіжних рухів, зокрема, як це вже відбувалось у Криму з 2015 року.

■ «#ЮгМолодой»

Керівницею руху є Юлія Клименко, котра з початку окупації активно співпрацює з російськими адміністраціями. Рух #ЮгМолодой і корпус «Волонтеры За Россию» надавали інформаційну підтримку мешканцям Запорізької області у зв'язку із проведенням так званого «референдуму» у вересні 2022 року. Нещодавно Юлію Клименко за її «внесок у волонтерський рух» призначили керівником Запорізького регіонального осередку «Молодой гвардии Единой России».²¹⁷ У грудні 2022 року регіональне відділення руху відкрилось і у Херсонській області.²¹⁸ Члени руху здійснюють активну пропагандистську діяльність на користь окупаційної влади РФ у регіонах. Зокрема, у місті Скадовськ під егідою руху була організована фотосесія для учнів школи №1. Всім охочим активісти роздавали стрічки, прапорці, футболки, термокружки в кольорах російського прапору і встановили прапори біля навчаль-

213 https://vk.com/monmrk?w=wall-148027165_3559 <https://drive.google.com/file/d/1m7WXDyrNfHPswmBzKsX9QsFMd4TS8JvF/view?usp=sharing>

214 https://almenda.org/wp-content/uploads/2022/07/Soldat_2-1.pdf

215 https://zp.tsargrad.tv/news/na-zaporozhe-otkryli-regionalnoe-otdelenie-molodaja-gvardija-edinoj-rossii_643686

216 https://t.me/VGA_Skadovsk/2199

217 <https://zp-news.ru/society/2022/10/13/47104.html>

218 https://t.me/VGA_Skadovsk/2164

них кабінетів.²¹⁹ Також у рамках акції «Раскрась будущее», активісти приазовського молодіжного руху «#ЮгМолодой» продовжують перефарбовувати українську символіку на вулицях окупованих міст.²²⁰

■ «Юнармия»

У листопаді 2022 року відбулося відкриття регіональних відділень російського військово-патріотичного руху «Юнармия» в окупованих Донецькій, Луганській, Херсонській та Запорізькій областях.²²¹ Відповідно до радянських традицій узгоджувати події з річницями чи святами, відкриття регіональних відділень відбулося напередодні російського державного свята – Дня Народної Єдності. В Запорізькій області відділення було відкрито в м. Мелітополь, в Херсонській області – у м. Генічеськ.

Під час відкриття регіонального відділення в Генічеську призначений головою херсонського регіонального штабу «Юнармии» Серафім Іванов зазначив:

«Тут у Генічеську ми провели установчу конференцію Херсонського регіонального відділення військово-патріотичного руху «Юнармия». Зустрілися з керівництвом «Юнармии», федеральними делегатами, а також хлопцями з Донецької Народної Республіки. Ми займатимемося військово-патріотичною підготовкою дітей Херсонської області [...]. Наше ключове завдання – підготувати молодь і дітей до дорослого життя...».²²²

Важливо нагадати, що в риториці лідерів юнармійського руху основним ворогом є нацисти й фашисти, а саме так Російська Федерація іменує українців. Зокрема, відкриваючи регіональне відділення в Херсонській області, перший заступник начальника Головного штабу «Юнармии» Віктор Кауров заявив:

«Історичний факт стався напередодні Дня народної єдності. Народи Росії відзначають загальну перемогу – визволення Москви від польських інтервентів. Так буде і цього разу – усі разом ми переможемо неофашизм. Сьогодні нові регіони Російської Федерації, з якими ми товаришували, та «Молодая Гвардия – Юнармия» набувають нового дихання, у єдності з великою Росією, з дружною родиною юнармійського руху».

«ЮНАРМИЯ» активно впроваджує пропагандистські наративи на окупованих територіях. Так на новорічній юнармійській ялинці у Генічеську діти слухали твори військкорів і поетів під звуки скрипки у супроводі стрічок військової кінохроніки.²²³ Дітям також показували виставу «Стихотворения войны» за підтримки так званого «Міністерства молодіжної політики та спорту Херсонської області». Під час вистави прозвучали твори військових кореспондентів і поетів «епохи спецоперації» — Анни

219 <https://kherson-news.ru/society/2022/12/09/75567.html>

220 <https://www.yugmolodoy.pf/tpost/k2vb260jx1-aktivisti-yugmolodoi-prodolzhayut-perekr>

221 <https://kherson-news.ru/society/2022/11/01/60089.html>

222 https://t.me/VGA_Kherson/4494?single

223 https://t.me/VGA_Kherson/5659

Долгарьової, Семена Пегова та інших під акомпанемент скрипки.²²⁴ «ЮНАРМИЯ» Херсонської області також провела новорічний концерт для спецназу «Гром-2» як знак вдячності за регулярну взаємодію із юнаrmійцями Херсонщини.²²⁵ Також так зване «Міністерство молодіжної політики і спорту» Херсонської області організувало спільно з «Юнаrmией» зустріч школярів зі спецпідрозділом МВС «Гром-2». На заході обговорили сутність патріотизму, поділилися з дітьми знаннями з теорії володіння зброєю і провели відповідні практичні заняття.²²⁶

Наразі в авторів дослідження немає підтвердженої інформації про кількість дітей, яких окупаційній владі вдалося залучити до участі в Юнаrmійському русі. Але самий факт відкриття регіональних відділень в окупованій Запорізькій і Херсонській областях засвідчує масштабність намірів РФ з мілітаризації українських дітей, зі знищення їхньої української ідентичності.²²⁷

■ «Движение первых»

Делегація з Херсонської області (зокрема 17 студентів Генічеського медичного коледжу)²²⁸ взяла участь у З'їзді російського руху дітей та молоді, що відбувався у Москві з 17 до 21 грудня 2022.²²⁹ Міністр освіти Росії Сергій Кравцов взяв участь у відкритті первинних відділень Російського руху дітей та молоді «Движение первых» у Херсонській області. Одними з перших у Росії вони з'явилися у школі №1 і Медичному училищі міста Генічеськ.²³⁰ Рух має об'єднати всі молодіжні організації РФ, і його відкриття на окупованих територіях свідчить про посилення ідеологічної роботи окупаційної адміністрації.

224 https://t.me/VGA_Skadovsk/2400

225 https://t.me/VGA_Kherson/5711

226 https://t.me/Genichesk_ru/3096

227 https://almenda.org/wp-content/uploads/2023/01/Almenda_Universalnyi-soldat_lystopad_ukr.pdf

228 https://t.me/VGA_Kherson/5490

229 https://t.me/Genichesk_ru/3013

230 https://t.me/VGA_Kherson/5465

II.

ЛЕГІТИМІЗАЦІЯ ПОВНОМАСШТАБНОГО РОСІЙСЬКОГО ВТОРГНЕННЯ СЕРЕД ДІТЕЙ

Від самого початку повномасштабної агресії РФ проти України діти на території окупованого Криму перебувають під міцним ідеологічним впливом, який має за мету легітимізувати війну проти України. Від 24 лютого 2022 року у всіх формах освіти в Криму – як формальної, так і неформальної – відбувається активне просування наративу, що зображує Україну як «фашистську державу» та ідейного ворогу РФ, зокрема через постійні відсилки до подій другої Світової Війни та порівняння з сучасністю. Більше того, так звана «СВО» стає ще одним потужним інструментом в контексті мілітаризації кримських дітей: через ідеологічні уроки «Разговори о важном», де постійно наголошується на «обов'язку Захисту Вітчизни (тобто РФ)», заохочується брати участь в акціях підтримки бойових дій проти України, де демонструється мілітаристська символіка «Z» і «V». Окремо варто виділити заходи з глорифікації «героїв» так званої СВО: це включає і написання листів на фронт (по аналогії з Другою Світовою), і запрошення «ветеранів» війни проти України до шкіл на так звані «уроки мужності», і меморалізація їхніх «подвигів» – через встановлення меморіальних дошок і так званих «парт героїв». Всі дані тенденції детально описані в даному розділі звіту.

«Письмо солдату» и «Уроки мужества»

Акція «Письмо солдату» активно розгортається у школах окупованого Криму від самого початку повномасштабного вторгнення. Назва акції відсилає до часів Другої Світової війни, коли поширювалося активне написання на фронт листів із побажаннями перемоги та скорішого повернення. Так з 1 березня до 15 квітня 2022 року Всеросійський дитячо-юнацький військово-патріотичний громадський рух «ЮНАРМИЯ» проводив Всеросійську акцію «Письмо солдату», до якої було долучено дітей з різних міст Криму.²³¹ Наприкінці травня в телеграм-каналах з'явилася інформація про те, що російські солдати, котрі беруть участь у війні в Україні, отримали листи від дітей з Криму.²³² В деяких листах зазначалося, що вони написані учнями 1-х класів. Водночас, стилістика листів породжує сумніви у тому, що їх насправді писали першокласники.

Листи на «фронт» російським солдатам, які воюють на території України, також писали учасники 10 зміни табору «Артек» – школа новых возможностей.²³³ До дітей також почали запрошувати солдатів, котрі отримали їхні листи, для того, щоб заохотити їх завзятіше брати участь в акції. Зокрема в Севастополі в школі № 43, де, починаючи з весни, школярів щомісяця долучають до акції написання листів на шкільній лінійці, під час якої піднімається прапор РФ і лунає гімн Росії, взяв участь

231 <https://drive.google.com/file/d/1PPzD9FeMRSdd5gWYZVs16l4SADXjnXHO/view?usp=sharing>

232 https://t.me/Genichesk_ru/253 <https://drive.google.com/file/d/1T9d6JaDsk5dkmjRRFkZFJ-Xf1ZSc4L84/view?usp=sharing>
<https://t.me/melitopoladmin/609> https://drive.google.com/file/d/1RtGOyptMmdjw9X_3f1sJHsVJqZzKq51Y/view?usp=sharing
<https://t.me/melitopoladmin/636> <https://drive.google.com/file/d/1xz20PDJeLvE7mH6kQrkNkvqhPX8zDhat/view?usp=sharing>
<https://t.me/melitopoladmin/614>
<https://t.me/melitopoladmin/691> <https://drive.google.com/file/d/1-LGN0T8iu6PHSSrs53L0w16h5zlrVgH0/view?usp=sharing>

233 https://vk.com/sevobrazovanie?w=wall-177557250_16899

солдат ЗС РФ, учасник російсько-української війни Ренат Олександрович Ковалевський. Перебуваючи в зоні бойових дій, він отримав лист від учениці 4 класу школи № 43, а під час заходу він подякував дітям за написані ними листи.²³⁴ 6 грудня 2022 року у межах акції «Фронтвая открытка» у Севастополі школярі та студенти передали близько трьох тисяч фронтових листівок із новорічними побажаннями та привітаннями військовослужбовцям, учасникам воєнної агресії проти України.²³⁵

Також у школах півострова у межах акції «Листи солдату» відбуваються «Уроки мужества». На цих уроках дітям розповідають про подвиги радянських воїнів, аналізують хронологію військових подій на території Росії до сьогодення, і саме на цих уроках дітей долучають до написання листів солдатам ЗС РФ. 17 жовтня 2022 в сімферопольській школі № 28 на уроці мужності виступив директор «Крымпатриот-центра» Дмитрій Полковніков. Пізніше в інтерв'ю каналу Крим 24 він зазначив: «Необхідно нам пропаганду нашого способу життя, наших ідей поширювати не лише серед наших підлітків, а на весь світ транслявати».²³⁶

Для учнів ДБОУ РК «Лівадійська санаторна школа-інтернат» і студентів Ялтинського медичного коледжу співробітники Зонального Центру «Південний» ГБОУ ДО РК «Крымпатриотцентр» провели «уроки Мужества», присвячені 81-й річниці початку блокади Ленінграда.²³⁷ Також уроки мужності у кримських закладах освіти відбувалися на честь Всеросійської акції «Письмо солдату», де дітям розповідали про подвиги радянських воїнів і відтворювали хронологію військових подій на території Росії до сьогодення.²³⁸ «Письмо солдату» є яскравим прикладом того, як навіть найменших дітей використовують для легітимізації збройної агресії проти України, як історичні міфи про «військову честь» збройних сил РФ слугують матеріалом для «нової міфотворчості» про «визвольних характер» російсько-української війни.

Спеціалізовані тематичні уроки

■ Початок повномасштабного вторгнення

1-2 березня 2022 року всі школи Криму мали провести уроки з історії та суспільствознавства «Моя страна» за розробленими методичними рекомендаціями²³⁹. Заняття рекомендувалося організовувати для учнів 7-11 класів, його мету було визначено таким чином: «ґрунтуючись на достовірних фактах і документах, сформувати у молоді адекватну позицію з питання здійснення Збройними силами Росії спеціальної миротворчої операції із захисту Донецької та Луганської народних Республік».²⁴⁰

234 https://vk.com/sevobrazovanie?w=wall-177557250_17337

235 https://vk.com/sevobrazovanie?w=wall-177557250_17813

236 <https://crimea24tv.ru/content/v-krimskikh-shkolakh-provodyat-uroki-muzhe/>

237 <https://www.krympatriotcentr.ru/%d1%83%d1%80%d0%be%d0%ba-%d0%bc%d1%83%d0%b6%d0%b5%d1%81%d1%82%d0%b2%d0%b0.html>

238 https://gorod24.online/simferopol/news/273020-v-krymskikh-shkolah-provodyat-uroki-mujestva_v-ramkah-aktsii-pismo-soldatu.html

239 https://histrf.ru/storage/app/public/files/special/scenery_my_country_students.pdf
https://drive.google.com/file/d/15o-bwfd19BFBU_sc-1iyFlzZbSSsGxhd/view?usp=sharing

240 <https://zona.media/article/2022/02/28/propaganda-lessons> <https://drive.google.com/file/d/1WQAamMDsuvaQ-NEaF3LLktuTfPefCj9A/view?usp=sharing>

На виконання розпорядження 1 березня в Сімферопольській академічній гімназії відбувся урок історії для кадетів і юнармійців, який провів так званий «заступник Голови Держради Республіки Крим» Володимир Бобков. Під час виступу він заявив, що «йде не війна з Україною, а спеціальна миротворча операція, мета якої — стримати націоналістів, котрі гнітять російськомовне населення».²⁴¹

3 березня 2022 року відбувся Всеросійський онлайн-урок «Защитник мира»²⁴². Основні акценти під час уроку було розставлено так, щоб довести, що Україна начебто з 2014 року веде війну проти власного цивільного населення. Під час уроку ведучі виправдовували вторгнення РФ в Україну, називали воєнні дії, до яких вдалася Росія на території України, «примусом до миру» і звинувачували НАТО у розв'язанні та підтримці війни. Загалом більше 5 000 000 школярів подивилися трансляцію відкритого уроку, серед них були і школярі Криму.²⁴³

Перед 1 вересня 2022 року вийшов наказ для шкіл Криму обов'язково провести класні години за темами: для учнів 1-4 класу – «Герои спецоперации»; для учнів 5-7 класу – «Друзья и враги Российской Федерации», для учнів 8-9 класу – «ЛНР, ДНР, Крым, Херсон – это Россия», для учнів 10-11 класу – «Есть такая профессия – Родину защищать! Преимущества контрактной службы в ВС РФ». Тематика таких класних годин є не лише елементом пропагандистської підтримки воєнних дій РФ на території України й налаштування українських дітей проти України, а й вміщує ознаки вербування до збройних сил держави-окупанта.²⁴⁴

■ «Разговоры о важном»

Щотижневі уроки «Разговоры о важном» є поверненням до радянських традицій проведення політінформації і так само мають суто пропагандистський сенс. Методичні матеріали для організації циклу щотижневих занять, що містять сценарій заняття, методичні рекомендації щодо його проведення, інтерактивний візуальний контент, розробляються на федеральному рівні. Створено спеціальну сторінку для викладачів з метою підготовки до цих уроків.²⁴⁵

На уроках дітям не лише нав'язують російську ідентичність, а й поширюють у їхній свідомості наратив підтримки війни, розв'язаної Російською Федерацією проти України в 2014 році. У межах цих уроків, за заявою Сергія Аксьонова, заплановані зустрічі дітей з російськими військовими, які брали участь у війни в Україні. «На уроках у межах програми «Разговоры о важном» також торкатимуться теми патріотизму, розвитку держави й нашої республіки, виховання громадянина».²⁴⁶

241 <https://www.krympatriotcentr.ru/urok-patriotizma-tsel-voennoj-operatsii-v-ukraine.html%20>

<https://drive.google.com/file/d/1X1rbK-AWV3631YmSwrvvVL2w6RSOSz40/view?usp=sharing>

242 <https://drive.google.com/file/d/1vJ3ZdDk08LspQH6mIMSauYBq4QEUXM3y/view?usp=sharing>

https://youtu.be/H_YzidMnIlo

243 <https://tass.ru/obschestvo/13956837>

244 https://almenda.org/wp-content/uploads/2022/10/Monitorynhovyy-zvit-Universalnyy-soldat_serpen_ukr-1.pdf

245 <https://razgovor.edsoo.ru/>

246 https://crimea.ria.ru/20220831/v-postradavshem-iz-za-diversii-sele-mayskoe-v-krymu-lineyki-proydu-pozzhe-1124360853.html?rcmd_alg=collaboration2&rcmd_id=1124362769

В освітніх організаціях Севастополя проходив урок із циклу «Разговоры о важном» на тему «Наша страна – Россия», де головними темами для обговорення стали зацікавлення вивченням вітчизняної історії та культури, виховання громадянськості та патріотизму, формування у свідомості учня поняття «Батьківщина», конкретизація його та усвідомлення власного ставлення до нього.²⁴⁷ На уроці до Дня Вчителя в РФ (3 жовтня 2022 року) великий блок питань було присвячено так званим «референдумам», що проводились окупаційними адміністраціями окупованих частин Херсонської, Запорізької, Донецької і Луганської областей, і подальшим спробам РФ анексувати ці території. Вчитель мав розповісти дітям про «визвольний» характер таких дій і «відновлення історичної справедливості».²⁴⁸ Про «долучення» цих територій до складу РФ також згадується в уроці до Дня Конституції 12 грудня 2022 року.²⁴⁹ На цьому уроці дітям в севастопольських школах розповідали про прапор, герб і гімн Росії.²⁵⁰

Велика увага приділяється і «подвигам» учасників так званої «СВО»: «герої СВО» згадуються в методичних матеріалах до уроку з нагоди «Дня Героя Отчизни» 9 грудня 2022.²⁵¹ Головна мета: сформувати у учнів уявлення про подвиги, про героїзм, притаманний людям різних професій, виховувати позитивне ставлення до таких цінностей, як обов'язок служіння Батьківщині, патріотизм; сприяти збереженню історичної пам'яті та зв'язку поколінь. Під час занять у кожному класі обговорювалися такі питання, як «Хто такий герой?», «У чому полягає героїзм?», «Яких героїв ми знаємо?», «Чи може кожен із нас бути героєм?» тощо.²⁵²

Теми обов'язку захисту «Вітчизни» (себто Російської Федерації) в історичному контексті згадувались в уроках до Дня людини похилого віку у вересні 2022 року (як приклади «подвигу» старших поколінь під час Великої Вітчизняної війни).²⁵³ До занять із циклу «Разговоры о важном» залучаються і священнослужителі: приміром, священники Севастопольського Благодійного розповіли севастопольським школярам про історію державного свята «День народного единства» та про історичне минуле Росії.²⁵⁴

26 грудня 2022 року відбувся урок на тему: «Новий рік. Сімейні цінності та мрії».²⁵⁵ У школі №30 імені Героя Радянського Союзу Г.А. Рубцова в м. Балаклава провели лінійку з урочистим виносом державного прапора Російської Федерації та прапора Міста-Героя Севастополь і виконанням гімнів Росії та Севастополя. На уроці «Разговоры о важном» діти розповіли, що мріють відвідати «місто-герой Волгоград» і місцевий політик обіцяв допомогти їм, щоб діти могли на власні очі побачити головну пам'ятку меморіального комплексу на Мамаєвому кургані «Батьківщина-мати кличе!».²⁵⁶ За інформацією російських інтернет-ресурсів,²⁵⁷ де-факто у батьків немає

247 https://vk.com/sevobrazovanie?w=wall-177557250_16481

248 <https://razgovor-cdn.edsoo.ru/media/file/teachersday-dop.pdf>

249 <https://razgovor-cdn.edsoo.ru/media/file/constitution-1011-script.pdf>

250 https://vk.com/sevobrazovanie?w=wall-177557250_17732

251 <https://razgovor-cdn.edsoo.ru/media/file/heroes-811-script.pdf>

252 https://vk.com/sevobrazovanie?w=wall-177557250_17971

253 <https://infourok.ru/den-pozhilyh-lyudej-razgovory-o-vazhnom-26-sentyabrya-10-11-klass-6232918.html>

254 https://vk.com/sevobrazovanie?w=wall-177557250_17461

255 https://vk.com/sevobrazovanie?w=wall-177557250_18017

256 https://vk.com/sevobrazovanie?w=wall-177557250_18019

257 <https://ovd.news/express-news/2022/09/17/roditeli-shkolnikov-v-peterburge-rasskazali-ob-ugrozah-iz-za-otkaza>

можливості відмовитись від відвідування дитиною цих пропагандистських уроків, бо за відвідуванням їх жорстко наглядають шкільна та муніципальна адміністрації, а це означає фактичну беззахисність дітей перед новою формою пропаганди.

Акції на підтримку повномасштабного російського вторгнення

1 березня 2022 року на офіційній сторінці Міністерства освіти Криму з'явився пост²⁵⁸ на підтримку так званої «спецоперації», де вперше було використано хештеги #СвоихНеБросаем #Мыедины #Времяпомогать #КрымЗаПутинаZOZZ. А вже 9 березня 2022 року КримПатріотЦентр запросив кримчан взяти участь в онлайн-акції та продемонструвати «підтримку російським солдатам, які беруть участь в спеціальній операції в Україні». Під час публікації постів в соціальних мережах у контексті акції її організатори закликали використовувати хештеги ZaРоссию, ZaНаших, ЗаПутина, СвоихНеБросаем.²⁵⁹

До акції активно долучилися учні кадетські класи та юнармійці Криму. Прикладом, кадети Новоандріївської школи від початкових до старших класів зробили світлини з хештегом СвоихНеБросаем.²⁶⁰ Аналогічні світлини зробили і юнармійці та члени волонтерського екозагону «Батальон» Жемчужинської школи Нижньогірського району, а також представники творчого об'єднання «Батальон» Центру дитячої та юнацької творчості Нижньогірського району.²⁶¹ До акції «Своих не бросаем» долучали і дітей-сиріт. Зокрема, у межах акції співробітники Росгвардії провели для юнармійців ДБЗЗ РК «Лозівська спеціальна школа-інтернат» урок мужності, конкурс творчих робіт і флешмоб «За мир!». Під час заходу діти написали листи зі словами підтримки російським військовим, котрі перебувають на так званій «спецоперації», та передали їм свої малюнки.²⁶² Під час усіх заходів дітей заохочують активно використовувати символіку Z. У 2022 році ця символіка поширювалася і на заходах до річниці окупації півострова.²⁶³

У серпні 2022 року тривали акції на підтримку воєнних дій РФ в Україні. Так зване «Міністерство освіти, науки та молоді Криму» опублікувало інформацію про запуск проєкту «Все для победы!» з такою метою: «Підтримка солдатів і мешканців Донецької та Луганської народних республік». Проєкт передбачає збір необхід-

258 https://vk.com/monmrk?w=wall-148027165_2948

259 <https://www.krympatriotcentr.ru/krymchane-mogut-prinyat-uchastie-v-onlajn-aktsii-v-podderzhku-rossijskogo-soldata.html>
https://drive.google.com/file/d/1vvM8yQh_-sXd2BNna3NJQwSkjMtKOlo/view?usp=sharing

260 <https://www.krympatriotcentr.ru/svoihnebrosaem.html>
<https://drive.google.com/file/d/1H2WX2KcZOdzVwG8P82kJuLWqRiPu0c/view?usp=sharing>

261 <https://drive.google.com/file/d/1WCR2So2p4WVvRoamBldrgl73zxp-NwHx/view?usp=sharing>

262 https://vk.com/monmrk?w=wall-148027165_3204
https://drive.google.com/file/d/128mEMGpXoF3GG_QU4ORi7HTJdMzv5nnG/view?usp=sharing

263 <https://bit.ly/3OakhzQ> <https://drive.google.com/file/d/1--HpZoQO4owtDQhZ3OkwyqkIF6SXFj9M/view?usp=sharing>

них для військових підрозділів речі.²⁶⁴ Також у межах акцій «Своих не бросаем»²⁶⁵ і «Подари тепло солдату»²⁶⁶ відбувається збір гуманітарної допомоги російським військовослужбовцям, котрі беруть участь у так званій «СВО». Ще одна акція, розпочата в Криму, – «Діти Криму – дітям Донбасу». У межах акції діти шкільного віку з Криму збирали гуманітарну допомогу для дітей так званих «ЛДНР» і писали їм листи підтримки.²⁶⁷ Учні у школах також плели сітки для вояків так званої «СВО».²⁶⁸ Кримських дітей активно залучають і до створення пропагандистського контенту: телеканал СТБ трансливав відеозапис, як на акції «За нашу Победу!» п'ятикласниця школи №60, одягнута в однострій «Міністерства надзвичайних ситуацій РФ», декламує вірш на підтримку учасників так званої СВО.²⁶⁹ Тобто діти в Криму активно залучаються до підтримки збройної агресії РФ проти України, що має на меті «нормалізувати» так звану «СВО» в їхній свідомості.

Глорифікація «героїв» так званої «СВО»

Впродовж усієї весни дітей наполегливо переконували у «визвольному» характері так званої «спецоперації» РФ і «героїзмі» російських військовиків, задіяних у війні в Україні. Російська Федерація, як і раніше, приділяє значну увагу героїзації війни та солдатів, котрі беруть участь у сучасній російсько-українській війні. 27-го травня 2022 року на нараді Кримської ліги активістів ради старшокласників і членів Молодіжного уряду Республіки Крим з так званим «головою уряду Криму» Сергієм Аксеновим було підтримано ініціативу організовувати зустрічі школярів з учасниками «спеціальної військової операції» та загалом із кримчанами, яким присвоєно звання Героя Росії та Героя Радянського Союзу.²⁷⁰ Це рішення засвідчує, що використання освіти як інструменту для формування підтримки дій Росії проти України не лише продовжуватиметься, а й набиратиме обертів.

Так званий «голова Криму» Сергій Аксенов підтримав ініціативу щодо присвоєння школам імен учасників «спецоперації».²⁷¹ Наразі 138 шкіл Криму носять імена учасників «Великої Вітчизняної війни, героїв Росії, заслужених людей, кримчан». Планувалось перейменувати ще 27 шкіл на честь так званих «героїв» (включно із «героями» так званої «СВО») до кінця 2022 року.²⁷²

У листопаді 2022 року в Криму мали місце зустрічі з військовими ЗС РФ і керівниками парамілітарних дитячих організацій за проєктом «Разговори на рав-

264 <http://eit46.ru/index.php/novosti1/1482-vsjo-dlya-pobedy>

265 https://vk.com/sevobrazovanie?w=wall-177557250_17871

266 https://vk.com/monmrk?w=wall-148027165_4216

267 <https://drive.google.com/file/d/1ig1sFCj2w84tkyHziULAKvcZLZkKlJb/view?usp=sharing>

268 https://vk.com/sevobrazovanie?w=wall-177557250_17851

269 https://vk.com/sevobrazovanie?w=wall-177557250_17911

270 https://vk.com/aksenovrk?w=wall535871340_341632 https://drive.google.com/file/d/1FnXXFexPYUwUmyQqYufRe5sl_7KCSTb2/view?usp=sharing

271 <https://www.c-inform.info/news/id/104153>

272 <https://crimea.ria.ru/20221209/chetvert-shkol-kryma-nosyat-imena-geroev---aksenov-1125783138.html>

ных».²⁷³ Ці зустрічі теж спрямовані на формування героїчного образу військовослужбовців ЗС РФ, учасників російсько-української війни. Зокрема, 18 листопада 2022 року відбулася зустріч учнів Євпаторії з начальником регіонального штабу ВВПОД «Юнармия» так званої «Республіки Крим» Сергієм Гаврильчуком. На зустрічі він розповів школярам про свій бойовий досвід, про духовно-моральне виховання, про патріотизм, про так звані «подвиги та героїзм» бійців ЗС РФ в Україні. Окрім того, під час зустрічі значну увагу було приділено тлумаченню завдань і мети так званої «спеціальної воєнної операції».²⁷⁴ Важливо зазначити, що на цих зустрічах особливу увагу приділяли підготовці молоді «до служіння Батьківщині» (Батьківщина – Російська Федерація).²⁷⁵

Варто відзначити десятигодинний марафон «Знання о героях», організований 3 листопада 2022 року, що містив графічні новели про героїв так званої «спеціальної операції». Сам марафон фізично відбувався в Москві та Саратові з онлайн-трансляцією. На сторінках освітніх інституцій окупованого Криму дітей активно запрошували долучитися до перегляду марафону.²⁷⁶

Окрім того, в одному зі шкільних музеїв було облаштовано стенд зі світлинами «героїв» так званої «СВО»,²⁷⁷ а також в школах встановлюють спеціальні «parti героїв», присвячені учасникам так званої «спецоперації».²⁷⁸ Мета таких акцій – формування у дітей поваги до учасників збройної агресії РФ проти України.

■ Меморіальні дошки

Російська Федерація, як і раніше, приділяє значну увагу героїзації війни та військовиків, котрі беруть участь у сучасній російсько-українській війні. Це відображається й у відкритті в школах меморіальних дошок і так званих «парт героїв»²⁷⁹, присвячених військовим збройним сил РФ, котрі загинули після повномасштабного вторгнення РФ на територію України. Меморіальні дошки, зокрема, були відкриті у школі с. Кукушкіно Раздольницького району,²⁸⁰ у Сімферопольській гімназії №1 імені І.В. Курчатова,²⁸¹ на фасаді двох керченських шкіл – 26-ї та 17-ї,²⁸² у Сімферополі,²⁸³

273 <https://tinyurl.com/22qlq5mw>

274 https://almenda.org/wp-content/uploads/2023/01/Almenda_Universalnyi-soldat_lystopad_ukr.pdf

275 https://almenda.org/wp-content/uploads/2023/01/Almenda_Universalnyi-soldat_lystopad_ukr.pdf

276 https://vk.com/sevobrazovanie?w=wall-177557250_17425

277 https://vk.com/sevobrazovanie?w=wall-177557250_16997&z=video-208034377_456239602%2F9c3a4d44a1fb33333d%2Fpl_post_-208034377_861

278 https://vk.com/sevobrazovanie?w=wall-177557250_17843

279 <https://vesti92.ru/2022/12/11/sevastopol-prisoedinilsja-k-akcii-parti-geroja.html>

280 https://gorod24.online/simferopol/news/282223-v-odnoy-iz-shkol-razdolnenskogo-rayona-otkryili-memorialnuyu-dosku_v_chest_geroya_svo.html

281 <https://crimea.ria.ru/20221215/v-simferopole-uvekovechili-imya-pogibshego-geroya-rossii-1125907158.html>

282 <https://crimea.ria.ru/20221209/v-kerchi-otkryili-memorialnye-doski-v-pamyat-o-geroyakh-svo--foto-1125782191.html>

283 <https://crimea.ria.ru/20221206/pogibshemu-boytsu-svo-otkryili-pamyatnuyu-dosku-v-rodnoy-shkole-v-krymu-1125723122.html>

в Арм'янському коледжі хімічної промисловості²⁸⁴, у Сімферопольському технікумі залізничного транспорту та промисловості.²⁸⁵ Меморіальні дошки на закладах освіти мають розповсюджувати та легітимізувати наративи про «героїчний» характер так званої «СВО» (по аналогії з Другою світовою війною), але є і спробою РФ завчасно оголосити себе «державою-переможцем» в російсько-українській війні.²⁸⁶

Неформальні та культурні заходи

З метою формування хибного історичного наративу й маніпулювання свідомістю дітей 19 квітня 2022 року було відкрито виставку «Обыкновенный нацизм», що, згідно опису, «містить понад 200 експонатів про звірства українських націоналістів у роки Другої світової війни, матеріали з державних архівів і фондів музеїв Росії та Донецька, а головна частина експозиції – про масові злочини й терор сучасних неонацистів проти мешканців України у 2014–2022 роках. Тут же українські підручники, за допомогою яких дітям в Україні довгий час насаджували блязнірські націоналістичні ідеї».²⁸⁷ Того самого дня відбулось відкриття першого Всеросійського історичного шкільного форуму «Сила в правді».²⁸⁸

Протягом червня відбулася низка заходів, спрямованих на формування «російської патріотичної свідомості» у дітей. Серед них – «окна России», «свеча памяти», «минута молчания», «сад памяти» тощо.²⁸⁹ Для знищення української ідентичності активно використовується і російська культура, зокрема кіномистецтво. Наприклад, 10 червня 2022 року за програмою Асоціації студентських патріотичних клубів «Я горжусь» відбувся Всеросійський молодіжний кінопоказ,²⁹⁰ присвячений святкуванню Дня Росії. Мета, репрезентована організаторами заходу, – патріотичне виховання молоді через демонстрацію вітчизняних художніх кінофільмів. Для кінопоказу було обрано фільм на воєнну тематику.

Заміна української ідентичності на російську відбувається і через позашкільні заходи. Як-от, на території окупованого півострова організовують різноманітні конкурси, спрямовані на формування патріотичних почуттів та асоціювання себе з Російською Федерацією, як, наприклад, конкурс фото- та відео-робіт «За что я люблю Россию».²⁹¹

Ще один метод, використовуваний Росією, – стимулювання учнів відвідувати заклади культури для створення у молоді бажання асоціювати себе з російською нацією та її культурою. Для цього російська влада видає молодим людям у віці від 14 до 22 років «Пушкинскую карту» з балансом 5 000 рублів, які можна витратити

284 https://vk.com/monmrk?w=wall-148027165_4243

285 https://vk.com/monmrk?w=wall-148027165_4225

286 <https://doxa.team/articles/school-memorials>

287 <https://bit.ly/3NaqUkr> <https://drive.google.com/file/d/1hPHjAla03xsdbvZ4fDDmjveKohkBGUwx/view?usp=sharing>

288 <https://bit.ly/3HEXRUN> https://drive.google.com/file/d/1N_w7J1EKRvet8X7so0bZm00v4dKnAOk7/view?usp=sharing

289 https://almenda.org/wp-content/uploads/2022/07/Soldat_2-1.pdf

290 https://vk.com/sevsu?w=wall-91182781_19480 <https://drive.google.com/file/d/1gEZ5jH0x1VDyAu0JhV0kPwoPhbZu4EUA/view?usp=sharing>

291 https://vk.com/vernadskycfu?w=wall-169244143_9866

на квитки в музей, театр, кінотеатр (тільки на російські фільми), виставку, філармонію та відвідування інших закладів культури. Варто відзначити, що перелік закладів і культурних подій, на які можна витратити карткові кошти, визначається Російською Федерацією.²⁹²

Наразі дії окупаційних адміністрацій переконливо демонструють, що не тільки формальна освіта, але й суто культурні заходи використовуються для просування вигідних РФ наративів, що призводить до змін у процесі самоідентифікації кримських дітей і нав'язування їм російської ідентичності.

Ідея штучності української нації

У риториці окупаційного й російського урядів подужчало просування тези про штучність української нації та «українців як частину російської нації». Цю ідею завзято поширюють у публічному просторі високопосадовці РФ й окупаційної влади Криму. Саме таке трактування історії та сприйняття України як штучної держави, а українців як вигаданого етносу, котрий «має повернутися до власного коріння» – себто до РФ, відверто насаджують дітям російська та окупаційна влади через систему освіти.²⁹³

292 https://almenda.org/wp-content/uploads/2022/10/Almenda_Universalnyi-soldat_veresen.pdf

293 https://vk.com/va.konstantinov?w=wall608829078_4572 https://drive.google.com/file/d/1C9ZBjnzWPP_QOvuRqHTm-lMPHvpnyWSd/view?usp=sharing

ВЕРБУВАННЯ В ЗБРОЙНІ СИЛИ КРАЇНИ-АГРЕСОРА

З 2014 року в Криму окупаційна адміністрація РФ активно заохочує до служби у збройних силах РФ, але в 2022 році, з початком нової фази українсько-російської війни, така стратегія її дій вже набула усіх ознак неприхованого вербування. Відкриття спеціалізованих класів при силових структурах РФ, активна підтримка молодіжних рухів, передусім і відверто мілітаристської «Юнармії», запровадження обов'язкової початкової військової підготовки, мають на меті не лише ментально підготувати кримських дітей до служби в російській армії, а ще й озброїти їх необхідними практичними навичками. Активно використовуються наративи про «дітей-героїв» часів «Великої Отечества́нної війни» 1941–45 рр., проводяться паралелі між їхнім «подвигом у боротьбі проти фашистів» і подіями сучасної війни проти України, таким чином у свідомості дітей не лише укріплюється асоціативний ланцюжок «Україна=фашизм», але й має сформуватися готовність боронити свою «Вітчизну». В ігровій формі (зокрема під час тематичних змін в дитячих таборах відпочинку) дітей також навчають володіти зброєю, нормалізуючи насилля у їхньому світосприйнятті. Всі ці аспекти були зафіксовані під час моніторингу в 2022 році.

Кадетські класи

Безпосереднє перетворення шкільної освіти на мілітаризовану в окупованому Криму відбувалося через механізми так званого «кадетського навчання». У школах відкривалися кадетські класи, набір до яких триває з першого класу. Станом на 2022 рік у Криму налічується 128 кадетських класів, у яких навчається близько 3 тисяч школярів.²⁹⁴ У Сімферополі відкрито 50 кадетських класів, у складі яких – 1311 дітей.²⁹⁵ Кадетські класи відкривають або патронують різні установи – від МВС²⁹⁶ до Міністерства з надзвичайних справ.²⁹⁷ Свої класи має поліція, ФСБ,²⁹⁸ Слідчий комітет²⁹⁹ та інші установи. Наприклад, у сімферопольській школі № 28 діє кадетський клас під патронатом окупаційного «МВС у Криму»,³⁰⁰ а на базі школи-ліцею № 3 – кадетський клас Слідчого Комітету Росії.³⁰¹

Окрім кадетських класів, окупаційна влада в Криму відкривала також і козацькі класи. Приміром, у вересні 2016 р. на базі Сімферопольської школи-гімназії № 10 постав перший на окупованому півострові козацький клас, де навчалось 36 «козачат і козачок».^{302 303} 24 жовтня 2022 в Сімферополі посвятили в кадети 36

294 <https://www.crimea.kp.ru/online/news/4802830/>

295 <https://www.crimea9.ru/ru/news/20220512/23982.html>

296 <https://sevastopol.bezformata.com/listnews/organah-ucheniki-kadetskih-klassev/102658485/>

297 <https://taurica.net/232001-Iz-shkol-nikov-v-kadety-92-uchenika-nadeli-special-nuyu-formu-MChS-Rossii.html>

298 <https://e-zdravnitsa.ru/index.php?area=1&p=news&newsid=22775>

299 <https://taurica.net/286943-V-odnoiy-iz-simferopol-skih-shkol-otkrylsya-kadetskiy-klass-Sledkoma.html>
<https://simfschool3.ru/?p=11440#more-11440>

300 <https://simferopol.bezformata.com/listnews/poyavilsya-noviy-kadetskiy-klass/98612003/>

301 <https://bit.ly/3ObReMa>

302 <http://gymnasium10simf.ru>

303 <https://www.crimea.kp.ru/daily/26594/3610271/>

першокласників Ліцею № 3 ім. Макаренка – вперше першокласники склали присягу й стали вихованцями Головного Управління Слідчого комітету.³⁰⁴

Станом на жовтень 2022 року у школах півострова працює 7 кадетських класів, їхнім шефом є Головне управління Слідчого комітету Росії у Криму та Севастополі. 13 жовтня 2022 в Севастополі відкрився кадетський корпус Слідчого комітету РФ, де навчаються 137 кадетів – 98 хлопців і 39 дівчат, серед яких більше половини (54 особи) – діти-сироти і діти, котрі залишились без батьківського піклування. Троє з них – мешканці Донецької та Луганської областей. Також є діти, чиї батьки дістали поранення під час російсько-української війни.³⁰⁵ Тобто вже з першого класу дітей готують до участі в війні, і силові структури РФ відіграють неабияку роль у такому вихованні кримських дітей.

Молодіжні рухи

У жовтні 2022 року в Севастополі відбулось перше засідання «Общероссийского движения детей и молодежи» за участю Михайла Розвожаєва (представник окупаційної адміністрації, так званий «губернатор» Севастополя). За даними, озвученими на засіданні, станом на жовтень ЗРДМ охоплено 25 000 дітей, до руху входять представники «Российского движения школьников», «Юнармии» та «Большой перемены».³⁰⁶

Крім «Юнармии», до мілітаризації дітей Криму активно долучається і «Крым-ПатриотЦентр».³⁰⁷ Робота «Крымпатриотцентра» у сфері воєнізації молоді об'єднала «зусилля» Громадської палати РК, «Народного ополчення Республіки Крим», Сімферопольської міської Спільки ветеранів війни, праці та військової служби, Кримського регіонального відділення ДОСААФ, військового комісаріату Республіки Крим.³⁰⁸ 28 жовтня 2022 року у Севастополі відбулися святкові заходи, присвячені Дню народження «Российского движения школьников».³⁰⁹

Також відбувається тісне співробітництво з окупаційними адміністраціями окупованого українського Півдня. Як-от, було підписано угоду «Крымпатриотцентра» з так званою «військово-державною адміністрацією Каланчацького району Херсонської області».³¹⁰

Серед найбільш одіозних молодіжних рухів слід виділити «Юнармию», «Большую перемену» і так зване «Движение первых».

304 <https://crimea24tv.ru/content/v-simferopole-posvyatili-v-kadeti-perv/>

305 https://vk.com/sevobrazovanie?w=wall-177557250_17143

306 https://vk.com/sevobrazovanie?w=wall-177557250_17121

307 <https://bit.ly/3QNPNpd>

308 https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2021/02/Osvita_02.pdf

309 https://vk.com/sevobrazovanie?w=wall-177557250_17391

310 <https://www.krympatriotcentr.ru/%d0%bf%d0%be%d0%b4%d0%bf%d0%b8%d1%81%d0%b0%d0%bd%d0%b8%d0%b5-%d1%81%d0%be%d0%b3%d0%bb%d0%b0%d1%88%d0%b5%d0%bd%d0%b8%d1%8f-%d1%81-%d0%b2%d0%be%d0%b5%d0%bd%d0%bd%d0%be-%d0%b3%d0%be%d1%81%d1%83%d0%b4.html>

■ «Юнармия»

Всеросійський суспільно-патріотичний рух «Юнармия» було створено з ініціативи міністра оборони РФ Сергія Шойгу в 2016 році. Під патронатом організації відбуваються військові навчання (з використанням справжньої зброї та бойової техніки), табори і збори, активно ведеться рекламна кампанія, виходять друком щотижнева газета і журнал, волонтерська і громадська діяльність.

Кримське відділення «Юнармии» створено за допомогою так званого «Міністерства освіти». У червні 2016 (практично за два місяці до реєстрації) окупанти вже відкрили регіональне відділення «Юнармии» на анексованій території, а з 1 вересня 2016 р. почалася активна діяльність організації на всій території тимчасово окупованого Криму. Перший вступ до лав «Юнармии» відбувся з величезною помпезністю і підтримкою всього окупаційного керівництва.³¹¹

Відсоток дітей, котрі вступили до воєнізованої дитячої організації в окупованому Криму, є найбільшим, мережа її осередків тут найрозвинутіша. На базі шкіл створювалися загони «Юнармейского движения», дітей вчили поводитись зі зброєю, відбувалися воєнно-патріотичні змагання, в яких брали участь діти у віці з 8 до 18 років, інші заходи, до організації яких долучались вихованці «Юнармии», зокрема акція «День призывника». У складі «Юнармии» діє програма «Наставничество»,³¹² за посередництвом якої дітей-сиріт і осіб під піклуванням фактично примусово залучають до лав руху. До кінця 2024 року заплановано прийняти до лав «Юнармии» кожного десятого школяра у Криму.³¹³ Члени «Юнармии» залучаються до різноманітних заходів, серед яких марш до дня Перемоги 9 травня³¹⁴ та хода на честь дня піонерії 19 травня.³¹⁵

Також відомі випадки смерті керівників «Юнармии» під час так званої СВО. Так у вересні 2022 загинув радник директора з виховної роботи школи № 59 м. Севастополь Череменов Олександр Сергійович, який з 2016 року був членом Севастопольського регіонального штабу «Юнармии», де працював з підлітками, які опинилися в соціально-небезпечному становищі. У 2022 року уклав контракт на проходження військової служби у 810 бригаді морської піхоти ЧФ РФ і служив на території так званої ДНР³¹⁶.

■ «Большая перемена»

Помітним кроком у напрямку ще більшої мілітаризації та уніфікації ідентичності дітей за «загальноросійськими» канонами стала ініціатива започаткування За-

311 https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2021/02/Osvita_02.pdf

312 <https://yunarmy.ru/projects/yunarmiya-nastavnichestvo/>

313 <https://ru.slovoudilo.ua/2022/01/18/novost/obshhestvo/okkupanty-kryma-zaverbovali-yunarmiyu-29-tysyach-detej>

314 <https://drive.google.com/file/d/1qX4JqgKLpvGwAJlyEBqJKXTqVyXSL4SA/view?usp=sharing>

315 <https://ru.krymr.com/a/news-sevastopol-pionery-100-let/31858103.html%20https://drive.google.com/file/d/1PzW4TJUK7sJGPENclB1x-xqhrDtvRxI0/view?usp=sharing>

316 https://vk.com/sevobrazovanie?w=wall-177557250_16545

гальноросійського руху дітей і молоді «Большая перемена». Нова структура створюватиметься на базі вже існуючих «Российского движения школьников», «Юнармии» та цілої низки регіональних організацій.³¹⁷

Символічно, що законопроект про започаткування руху було внесено до Держдуми 19 травня 2022 року, в день 100-річчя з часу створення Всесоюзної піонерської організації ім. В. І. Ульянова (Леніна). Рух створено «для всебічного розвитку й самореалізації дітей і молоді; підготовки дітей і молоді до повноцінного життя в суспільстві, включно з формуванням їхнього світогляду на основі традиційних російських духовних і моральних цінностей, традицій народів Російської Федерації, досягнень російської та світової культури, а також розвитку в них суспільно значущої та творчої активності, високих моральних якостей, любові та поваги до Батьківщини, працьовитості, правової культури, дбайливого ставлення до природи й навколишнього середовища, почуття особистої відповідальності за свою долю та долю Батьківщини перед нинішнім і майбутніми поколіннями».³¹⁸ Членами руху зможуть стати діти у віці від 6 років. Створення руху, власне, має на меті відновлення радянської організації піонерів. Про «спадковість» заявив і в своєму виступі і Сергій Аксьонов.³¹⁹

■ «Движение первых»

У квітні 2022 року учениця Інженерної школи Севастополя Діана Красовська звернулася до Президента РФ із пропозицією створити рух, який об'єднуватиме дітей Росії.³²⁰ 14 липня 2022 року Путін підписав Федеральний закон № 261-ФЗ «О Российском движении детей и молодежи».³²¹ 18-19 грудня 2022 року у Москві відбувся перший з'їзд Російського руху дітей та молоді, який об'єднав делегатів з усіх регіонів Росії, а також з окупованих Росією територій.³²² 20 грудня 2022 року на організаційних зборах в ЗОШ ФДБОУ «МДЦ "Артек"» з'явився найперший осередок РДДМ «Движения первых». Участь в організації, як виголошується, є добровільною. Тепер вона об'єднує всі молодіжні організації та рухи країни, до неї увійшли «Юармия», «Большая перемена», «Российское движение школьников».³²³

Напрямки роботи, плани та цілі: якісна освіта, участь у культурному житті, волонтерство, збереження історичної пам'яті, здоровий спосіб життя, розвиток екологічних проєктів, охорона природи, розвиток туризму Росією. У «Движения первых» місія має ухил у колективну стратегію: «Бути з Росією, бути людиною, бути разом, бути у русі, бути першими». Особливо значущими позиціонуються цінності, що їх мають захищати члени організації – культурні, моральні, історичні, духовні. Серед

317 https://vk.com/monmrk?w=wall-148027165_3472
https://drive.google.com/file/d/1VONpXbN79x2YYk6VTcfbuX_Xro5Jfv51/view?usp=sharing

318 https://sozd.duma.gov.ru/bill/126384-8#bh_histras
<https://drive.google.com/file/d/1HSPHg745xh8HW-X7w2IE8ib7s73iVf5j/view?usp=sharing>

319 <https://bit.ly/3Ou1Q93>
<https://drive.google.com/file/d/1wK4bkLAJNXhrswSozWRBBlz9j-1amYzr/view?usp=sharing>

320 https://vk.com/sevobrazovanie?w=wall-177557250_18041

321 <https://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/404892173/>

322 https://vk.com/sevobrazovanie?w=wall-177557250_18041

323 <https://будьвдвижении.рф/#block-chronology>

них – «Життя і гідність», «Патріотизм», «Добро і справедливість», «Творча праця», «Міцна родина» та інші.³²⁴

Заступник Глави Адміністрації Президента Сергій Кирієнко виступив із промовою на першому з'їзді цієї молодіжної організації: «Сьогодні патріотизм це не просто слово, він має перевірятись не лише словами, а й вчинками».³²⁵ Тобто «Движение первых» є наймасштабнішим дитячо-молодіжним рухом у сучасній Росії і зараз функціонує і на окупованих територіях.

Обов'язкова навчальна військова підготовка в школах

5 квітня 2022 р. у так званому «Міністерстві освіти, науки та молоді Республіки Крим» відбулась нарада щодо організації навчальних зборів з учнями освітніх установ середньої загальної освіти і професійних освітніх організацій Республіки Крим. Основну увагу було приділено навчанню основам військової служби.³²⁶

У жовтні з'явилась новина, що до шкільної програми з предмета «Основы безопасности жизнедеятельности» планується додати обов'язковий модуль з початкової військової підготовки. Модуль «Элементы начальной военной подготовки» розміщено у розділі, де викладено зміст навчального предмета ОБЖ. У документі зазначено, що учні мають опанувати такі тематичні підрозділи навчального модуля: «Строевая подготовка и воинское приветствие. Строи и управление ими. Строевая подготовка. Выполнение воинского приветствия на месте и в движении. Оружие пехотинца и правила обращения с ним. Автомат Калашникова (АК-74). Основы и правила стрельбы. Устройство и принцип действия ручных гранат. Ручная осколочная граната Ф-1 (оборонительная). Ручная осколочная граната РГД-5». Модуль також передбачає ознайомлення з діями у сучасному загальновійськовому бою, зі складом і озброєнням мотострілецького відділення на БМП, інженерним обладнанням позиції солдата, способами пересування в бою під час дій у пішому порядку.

Окрім того, передбачається опанування школярами засобів індивідуального захисту й надання першої допомоги в бою, різних прийомів винесення поранених з поля бою, видів споруд для захисту особового складу.³²⁷ За словами лідера партії «Справедливая Россия – За правду» Сергія Миронова: «Із початком проведення спеціальної військової операції це питання постало особливо гостро. Навіть багато добровольців не мають необхідного досвіду для участі у бойових діях. Запровадження такого предмету у школах дозволить організувати цілеспрямовану підготовку громадян до можливого протистояння із ворогом».³²⁸

324 <https://rg.ru/2022/12/20/dvizhenie-pervyh-chem-budet-zanimatsia-novaia-organizaciia-kakie-cennosti-ispoveduet-i-kak-k-nej-prisoedinitia.html>

325 https://t.me/VGA_Kherson/5425

326 <https://almenda.org/wp-content/uploads/2022/07/M3-ukp.pdf>

327 <https://tass.ru/obschestvo/16190685>

328 <https://iz.ru/1421943/natalia-bashlykova/vse-v-kurse-minoborony-podderzhalo-vedenie-voennoi-podgotovki-v-shkolakh>

Міністр освіти РФ Сергій Кравцов в листопаді 2022 року заявив, що підготує до запровадження курсу вже на фінальній стадії.³²⁹ Водночас окупаційна влада в Криму вирішила не чекати наступного навчального року, й вже 10 листопада 2022 року розпорядженням так званого «голови Республіки Крим» Сергія Аксьонова було затверджено «план основних заходів з організації в Республіці Крим навчання громадян початковим знанням у галузі оборони й підготовки з основ військової служби на 2022/2023 навчальний рік».³³⁰

У документі передбачено постійну роботу з підготовки методичних матеріалів, створення навчальних пунктів, підготовки викладачів з цієї дисципліни, організації військово-патріотичної роботи зі школярами та агітаційної роботи із залучення юнаків до військових вузів країни, спортивних змагань, проведення «Дней призывника», освітніх екскурсій тощо. Окрім того, у весняно-літній період передбачено навчальні збори для учнів на базі військових частин із заняттями з вогневого, стройового, тактичного, фізичного вишколу, радіаційного, хімічного й біологічного захисту, військово-медичної підготовки, основ охорони здоров'я. Можна констатувати, що жодна українська дитина в Криму не уникне підготовки до військової служби в закладах освіти окупованого Криму.

Пам'ять про Другу світову війну як інструмент мілітаризації

У 2022 році згадується теза про Кримську війну 1853–1856 рр. як «нульову світову» – від так званого голови «Державної Ради» Криму В. Константинова, коли «на протистояння з Росією» вперше вступив «колективний Захід» — Великобританія, Франція, Туреччина, італійське Сардинське королівство. Константинов наголосив, що сьогодні «події того протистояння Росії та Заходу особливо актуальні»,³³¹ бо стратегічною метою об'єднаного Заходу є «зробити Росію другосортною державою».³³² Але основним інструментом мілітаризації дітей все ж лишаються події Другої світової війни. Саме на них з кінця квітня фокусувалася увага усіх громадських заходів (у варіанті «Великая Отечественная война», актуальному в сучасній Росії).

329 <https://crimea.ria.ru/20221109/kurs-po-nachalnoy-voennoy-podgotovke-vvedut-v-shkolakh-rossii-v-2023-godu-1125292982.html>

330 <https://crimea.ria.ru/20221110/pravila-voennoy-podgotovki-v-shkoly-kryma-vozvrashchayutsya-zarnitsy-1125313663.html>

331 https://vk.com/va.konstantinov?fbclid=IwAR0PEwEzY-U2Mx-ebLXJ6GIIHD3WMIBVMnK_DaQxKDKfjnlhR6MkeQSD7lw&w=wall608829078_7081

332 https://vk.com/va.konstantinov?fbclid=IwAR0PEwEzY-U2Mx-ebLXJ6GIIHD3WMIBVMnK_DaQxKDKfjnlhR6MkeQSD7lw&w=wall608829078_7110

Це й акції «Красная роза»,³³³ «Георгиевская лента»,³³⁴ «Бессмертный полк»,³³⁵ «Старые песни о главном»,³³⁶ «Окна Победы»³³⁷, й конкурс «Мы – потомки великой Победы»³³⁸, й різноманітні заходи на рівні шкіл. Наприклад, в школі № 15 м. Севастополь мали місце виставки «Герои Земли русской», «Маленькие герои Великой войны», виставка історичних фотореконструкцій «Связь времен. Великой Победе 77 років».³³⁹

Попри те, що усі заходи начебто присвячувалися пам'яті про події Другої світової війни, під час проведення їх використовувалася символіка Z та V і проходилися паралелі між перемогою над нацистами в Другій світовій і боротьбою з «нацистами» в сучасній Україні.³⁴⁰ 9 травня вже традиційно дітей (від молодших школярів) одягали у військову форму, залучали до парадів.³⁴¹ Реалізувалися спеціальні проекти героїзації та популяризації військової служби, зокрема «Вахта пам'яті поколень – Пост № 1», за програмою проекту вихованці воєнно-патріотичних клубів і кадетських класів «несуть Почесну варту» біля об'єктів культурної спадщини.³⁴²

Тривали тематичні мілітаристські зміни. 13 травня 2022 року в ДОЛ «Алые паруса» відкрилась юнармійська зміна, в який взяли участь 276 юнармійців.³⁴³ Протягом 21 дня учасники працювали у профільних гуртках з армійської справи, історії Вітчизни, туристичної підготовки, тактики та стратегії військових дій на прикладах операцій Великої Вітчизняної війни й сучасних конфліктів. Юнармійці опанували

333 https://vk.com/monmrk?w=wall-148027165_3435
<https://drive.google.com/file/d/15B9KlmpyxvmVndaFfQliB471VKgewT/view?usp=sharing>

334 <http://chernomorskoe-rk.ru/v-chernomorskom-rajone-startovala-akciya-georgievskaya-lentochka/>

335 <http://eit46.ru/index.php/novosti/1411-starye-pesni-o-glavnom>
<https://drive.google.com/file/d/14wOUxwFxOLpNQ5WaTAC1qQ7-DhMjbo6M/view?usp=sharing>

336 <https://drive.google.com/file/d/14wOUxwFxOLpNQ5WaTAC1qQ7-DhMjbo6M/view?usp=sharing>
<https://drive.google.com/file/d/1XcT3wmVHA-W9YTcth8A6adlJiVKon7rn/view?usp=sharing>

337 <http://eit46.ru/index.php/novosti/1411-starye-pesni-o-glavnom>
<https://drive.google.com/file/d/14wOUxwFxOLpNQ5WaTAC1qQ7-DhMjbo6M/view?usp=sharing> <http://www.admbal.ru/activity/aktsiya-okna-pobedy/>
https://drive.google.com/file/d/1A-DMbWtH0OFFeMEZvFIL05r4ZU6dwp_b/view?usp=sharing

338 <https://crimea-news.com/society/2022/05/06/920552.html,%20>
<https://drive.google.com/file/d/1nzTIPgwdunNbbRCjSPsotngUU3pdyDY8D/view?usp=sharing%20>

339 https://vk.com/wall-534175_6903
https://drive.google.com/file/d/1HySWAeXlAMsLNf7jZuDW9sho5FC_06Px/view?usp=sharing

340 https://vk.com/monmrk?w=wall-148027165_3485
<https://drive.google.com/file/d/1HExsEI3PsWrl1P-mDrxQgS0799Wnt9Ag/view?usp=sharing>

341 https://vk.com/sag.gimnazy?w=wall-116283193_1263
https://drive.google.com/file/d/1CNzxPCqfCAjmmqYg8DeLCO2j1mCwU_5R/view?usp=sharing

342 <https://drive.google.com/file/d/1PzW4TJUk7sJGPENclB1x-xqhrDtvRxI0/view?usp=sharing> https://vk.com/monmrk?w=wall-148027165_3462
https://drive.google.com/file/d/1-N_2phXiEdouu6bWW_3uiW_SrngTf0eq/view?usp=sharing
https://drive.google.com/file/d/1-N_2phXiEdouu6bWW_3uiW_SrngTf0eq/view?usp=sharing
https://drive.google.com/file/d/1gtg9_QYdA5HwmQRbivmb99P2skDpA94y/view?usp=sharing

343 <https://drive.google.com/file/d/1mpouDGo-YJc5dgpYUsBssdQ7uxYGodxt/view?usp=sharing>

тонкощі конструкції сучасної стрілецької зброї та здобули навички техніки безпеки.³⁴⁴

Паралельно окупаційні адміністрації продовжують працювати над перепишуванням історії та використанням її задля пропаганди російських наративів. Триває й активна мілітаризація півострова з фокусом на підтримку війни, розв'язаної Росією в Україні. Зокрема, 15 червня 2022 року організація КримПатріотЦентр продемонструвала плакат, що зіставляє радянських солдат періоду другої світової війни, російських солдат російсько-української війни та юнарімійців.³⁴⁵

7 липня 2022 року в таборі «Янтарний» МДЦ «Артек» відбулися правовий квест «300 лет на страже закона» та історична реконструкція Нюрнберзького процесу.³⁴⁶ Заходи присвячувалися 300-річчю створення Прокуратури РФ.³⁴⁷ У листопаді 2022 в МБОУ «Школа-лицей» №3 ім. А. С. Макаренка міста Сімферополь відбувся відкритий урок у формі судового засідання, присвячений початку Нюрнберзького процесу. Уроки у формі судового засідання проводяться у понад 300 загальноосвітніх установах Криму.³⁴⁸ Під час реконструкції Нюрнберзького процесу основним стало засудження нацистської ідеології. Для розуміння контексту подій важливо зазначити, що російська пропаганда називає українців нацистами, й сьогодні усі заходи в РФ і на окупованих нею територіях, спрямовані на засудження нацистської ідеології, мають на меті сформувати та посилити вороже ставлення дітей і молоді до населення підконтрольних уряду України територій.³⁴⁹

Дітей заохочують брати участь в заходах, що формують ставлення до війни як до героїчної події, якою варто пишатись. Зокрема, кримчан запрошують взяти участь в проєкті «Герои живы» та розповісти про подвиги членів родини учасників Другої світової війни.³⁵⁰ Окрім того, у вересні 2022 року відбулась вже щорічна акція «Диктант Победы» – історичний диктант на тему подій Другої світової війни з метою «патріотичного виховання молоді».³⁵¹

28 жовтня 2022 року за програмою заходів, присвячених 81-й річниці початку оборони Севастополя 1941–1942 років, відбулася міська меморіальна го-

344 <https://drive.google.com/file/d/1mpouDGo-YJc5dgpYUsBssdQ7uxYGodxt/view?usp=sharing>

345 <http://tinyurl.com/2bgn8v5x> <https://drive.google.com/file/d/16o5-VJ0Axc0ESs7MbgLo8TjRJ2JDEli7/view?usp=sharing>

346 <https://simferopol.bezformata.com/listnews/pravovoy-kvest-i-rekonstruktsiya/107289972/> <https://web.archive.org/web/20220816125639/https://simferopol.bezformata.com/listnews/pravovoy-kvest-i-rekonstruktsiya/107289972/> <https://artek.org/press-centr/news/v-arteke-proshla-istoricheskaya-rekonstruktsiya/> <https://web.archive.org/web/20220816125927/https://artek.org/press-centr/news/v-arteke-proshla-istoricheskaya-rekonstruktsiya/>

347 <https://artek.org/press-centr/news/na-strazhe-zakona-artekovcy-proshli-kvest-posvyashenny-k-300-letiyu-prokuratury-rf/> <https://web.archive.org/web/20220816130222/https://artek.org/press-centr/news/na-strazhe-zakona-artekovcy-proshli-kvest-posvyashenny-k-300-letiyu-prokuratury-rf/>

348 https://vk.com/monmrk?w=wall-148027165_4117

349 https://almenda.org/wp-content/uploads/2022/08/Моніторинговий-звіт-Універсальний-солдат_1-31-липня.pdf

350 https://vk.com/va.konstantinov?fbclid=IwAR0PEwEzY-U2Mx-ebLXJ6GIIHD3WMIBVMnK_DaqxKDKfjnhR6MkeQSD7lw&w=wall608829078_6987

351 https://vk.com/sevobrazovanie?w=wall-177557250_16297

дина з урочистим покладанням квітів до Меморіальної стіни на згадку про другу оборону Севастополя. У церемонії серед інших взяли участь школярі та юнармійці міста. Так звана «в.о. директора Департаменту освіти та науки міста Севастополь» Лариса Сулима під час заходу заявила:

«Патріотичне виховання за всіх часів було важливим, оскільки від цього залежить, яке покоління ми виховаємо. Напевно, не випадково Севастополь назвали патріотичною столицею Росії, тут все сповнено героїзмом і боротьбою за кожну п'ядь землі російської. Сьогодні наші діти – правнуки народу-переможця – мають зберегти історичну пам'ять, бути вдячними нащадками та гідними захисниками Вітчизни».³⁵²

Тобто паралелі з Другою світовою війною активно використовуються як для виправдання агресії проти України, так і задля глорифікації війни та її нормалізації серед дітей і молоді. Так званий «заступник голови Держради Республіки Крим» Володимир Бобков виголосив, що регулярне відвідування місць військової слави та меморіальних комплексів для поглиблення вивчення історії у школі має «допомогти» дітям зануритися у першопричини подій, що відбувалися у роки Великої Вітчизняної війни, та успішніше засвоювати матеріал.³⁵³

Літні табори і відпочинок

Вже традиційно російська влада разом з окупаційною адміністрацією продовжує використовувати літні табори для формування російської ідентичності у дітей в окупованому Криму. За інформацію так званого «Міносвіти Криму» планувалося, що за літо 2022 року лише в дитячих центрах «Артек», «Орленок», «Океан» і «Смена» відпочине близько 5 000 000 осіб, серед них діти з окупованих Донецької та Луганської областей.³⁵⁴

Загалом кримські літні табори активно використовувались для асиміляції дітей з інших окупованих територій України, зокрема Донецької та Луганської областей, передусім через спеціальні культурно-патріотичні програми.³⁵⁵ У липні 2022 року відбувались зміни табору «Юнармеец»,³⁵⁶ учасниками яких стали як дітлахи з окупованих територій, так і російські діти. Мета такої діяльності – пришвидшити асиміляцію українських дітей. Окрім того, діяв військово-історичний табір «Страна героев», де дітей навчали правилам поведінки зі зброєю, організовували ігри-симуляції воєнних ситуацій, велику увагу приділяючи вихованню «справжнього патріота Росії», готового захищати РФ зі зброєю в руках.³⁵⁷

352 https://vk.com/sevobrazovanie?w=wall-177557250_17392

353 <https://crimea.ria.ru/20221115/chto-pomozhet-shkolnikam-v-izuchenii-i-usvoenii-istorii-rossii--mnenie-1125379335.html>

354 https://vk.com/monmrk?w=wall-148027165_3519
<https://drive.google.com/file/d/1uUyALMuI8wYcyRdRHgWWFRCQdrTf0PHw/view?usp=sharing>

355 https://vk.com/monmrk?w=wall-148027165_3512
<https://drive.google.com/file/d/1usaCCwaiqxHyEg-x8u-Oidna3Idgn86S/view?usp=sharing>

356 https://vk.com/orlyonok_yunarmeez https://web.archive.org/web/20220816132726/https://vk.com/orlyonok_yunarmeez

357 https://almenda.org/wp-content/uploads/2022/08/Моніторинговий-звіт-Універсальний-солдат_1-31-липня.pdf

Під час зміни в таборі «Ласпі» було реалізовано програму «Школа майбутніх командирів», підготовлену «Юнармией».³⁵⁸ Діти відвідували профільні заняття зі стрійового та фізичного вишколу, захисту від зброї масового ураження, стрільби з пневматичної гвинтівки, метання навчальної гранати, основ надання першої медичної допомоги, розбирання-складання АК, спорядження магазину навчальними патронами.

З 18 по 1 серпня 2022 року відбувалися військово-польові збори на території коси Беляус у Чорноморському районі. У зборах взяли участь учні кадетських класів і кадети з так званої ДНР. Діти проходили навчання з вогневої, тактичної, військово-медичної, туристичної підготовки, несли постову службу. До того ж учасники зборів щодня дивилися військово-патріотичні фільми,³⁵⁹ перегляд яких сильно впливає на свідомість дітей, романтизуючи війну в їхній уяві.³⁶⁰

Воєнно-патріотичні ігри

Осібним напрямком навчання дітей основам воєнної служби залишаються воєнно-патріотичні ігри, такі, як «Победа»,³⁶¹ «Зарница», воєнно-патріотичний турнір «Пам'яті героїв Отчизни»,³⁶² воєнно-спортивна гра «Кубок 51 армії»³⁶³ тощо.³⁶⁴ За змістом ігри схожі між собою і часто містять паралелі з Другою світовою війною, щоб в ігровій формі закладати в голови дітей «ідеологічно правильні» асоціації і наративи.

Приміром, за програмою муніципального етапу загальноросійської воєнно-спортивної гри «Победа», який відбувся наприкінці травня на базі Чорноморської середньої школи № 1 ім. Н. Кудрі, учасники змагались в 4 етапах: квест «Ратные страницы истории Отчизны» (півгодинний тест знання історії Росії.), конкурси «Визитка» (творча презентація на тему «Що означає бути патріотом своєї країни?») та «Ладный в строю, сильный в бою» (конкурс визначив найкращі команди, які

358 https://vk.com/sevobrazovanie?w=wall-177557250_14981
https://web.archive.org/web/20220816160220/https://vk.com/sevobrazovanie?w=wall-177557250_14981

359 https://vk.com/yunarmy_region82?w=wall-214017257_78
https://web.archive.org/web/20220816134352/https://vk.com/yunarmy_region82?w=wall-214017257_78

360 https://almenda.org/wp-content/uploads/2022/08/Моніторинговий-звіт-Універсальний-солдат_1-31-липня.pdf

361 <https://yunarmy.ru/projects/vserossiyskaya-voenno-sportivnaya-igra-pobeda/%20https://drive.google.com/file/d/1z-3rMESELeqBlztIVJbRmU-ULvpNhvcG/view?usp=sharing>
<https://drive.google.com/file/d/1z-3rMESELeqBlztIVJbRmU-ULvpNhvcG/view?usp=sharing>
https://drive.google.com/file/d/1-iS9kLf8s_iF-VuV43XxqD-GD2uPnNGF/view?usp=sharing

362 <https://drive.google.com/file/d/1COdY64Ihumil7QTTw0AHChAL3o9BTXsX/view?usp=sharing>
https://drive.google.com/file/d/17qnmyYc_EYtk0iQKY86FnZAP289VDZXY/view?usp=sharing

363 <https://drive.google.com/file/d/1qUwGkralycmV7tzzHGx8m0ufEF5Jq8EE/view?usp=sharing>
<https://drive.google.com/file/d/1COdY64Ihumil7QTTw0AHChAL3o9BTXsX/view?usp=sharing>

364 https://vk.com/sevschool15?w=wall-534175_6938
<https://drive.google.com/file/d/1qUwGkralycmV7tzzHGx8m0ufEF5Jq8EE/view?usp=sharing>

виконують стройові прийоми), змагання «Военизированная эстафета» (учасники змагалися у швидкості, витривалості, впевненості у своїх силах, сміливості та рішучості). Організаторами гри «Победа» є Міноборони Росії, Міносвіти Росії, ВВП «Юнармия» та «Российское движение школьников».³⁶⁵

З 20 по 25 червня 2022 року на базі аеродрому «Заводське» відбулись воєнно-патріотичні збори «Юный защитник Отчизны»,³⁶⁶ де дітей навчали азам військової справи задля виховання громадянина Росії.³⁶⁷ Організаторами «козацьких ігор» з кульової стрільби, спортивного орієнтування, стройового й вогневого вишколів, дій в екстремальних умовах стали так звані «Міністерство освіти, науки та молоді Республіки Крим», ДБОУ ДО Криму «Крымпатриотцентр», «Крымское окружное козачье товарищество».³⁶⁸

20 вересня 2022 року в Севастополі стартував фінал військово-патріотичної гри «Рубеж», де команди змагалися у конкурсі строю та пісні, збирали й розбирали автомат Калашнікова, взяли участь у військово-історичному змаганні (на знання з історії Росії). У фіналі брала участь команда дитячого садочку № 889.³⁶⁹ Гра «Рубеж» покликана «виховати майбутніх захисників Вітчизни» і на останньому заході діти вшанували загиблих під час так званої «спеціальної операції» російських військових.³⁷⁰

Деякі воєнно-патріотичні ігри сприяють спотворенню історії корінних народів Криму. 6 грудня 2022 року відбулася воєнізована естафетна гонка до дня призовника «Осень – 2022», де головним трофеєм був бюст «героя Російської Федерації (померлого) Аліме Абденанової» – кримської татарки, яка загинула у Криму 1943 року.³⁷¹

365 <https://crimea-news.com/society/2022/05/22/925460.html>,
<https://drive.google.com/file/d/1pY0tRJqpkWdnPTmHlPfh2PMqky-3YQBH/view?usp=sharing%20>

366 <http://tinyurl.com/2eanassd> https://drive.google.com/file/d/1_YFjvjFAi5AYdfFTragidcODgiwP9r6O/view?usp=sharing

367 https://almenda.org/wp-content/uploads/2022/07/Soldat_2-1.pdf

368 https://almenda.org/wp-content/uploads/2022/10/Monitorynhovyy-zvit-Universalnyy-soldat_serpen_ukr-1.pdf

369 https://vk.com/sevobrazovanie?w=wall-177557250_16812

370 https://almenda.org/wp-content/uploads/2022/10/Almenda_Universalnyi-soldat_veresen.pdf

371 <https://www.krympatriotcentr.ru/%d0%b2%d0%be%d0%b5%d0%bd%d0%b8%d0%b7%d0%b8%d1%80%d0%be%d0%b2%d0%b0%d0%bd%d0%bd%d0%b0%d1%8f-%d1%8d%d1%81%d1%82%d0%b0%d1%84%d0%b5%d1%82%d0%b0-%d0%ba%d0%be-%d0%b4%d0%bd%d1%8e-%d0%bf%d1%80%d0%b8%d0%b7.html>

IV.

КУЛЬТУРНИЙ ГЕНОЦИД І ІНДОКТРИНАЦІЯ

Культурний геноцид – історія і сучасність

За визначенням Конвенції про попередження злочину геноциду та покарання за нього (далі – Конвенція), геноцид розуміється як дії, спрямовані на знищення будь-якої національної, етнічної, расової або релігійної групи. Під «знищенням» розуміються здебільшого фізичне чи біологічне знищення у різний спосіб (вбивство, заподіяння тілесних ушкоджень, запобігання народженню дітей тощо), а також насильницька передача дітей з однієї етнічної групи в іншу.³⁷²

Але автор цієї дефініції Рафаель Лемкін в ранніх версіях тексту Конвенції визначав геноцид як «скоординований план різних дій, спрямованих на знищення основних засад життя національних груп, з метою поглинання цих груп як таких». Цілями такого плану можуть бути руйнування політичних і соціальних інститутів, культури, мови, національних почуттів, релігії та економічного існування національних груп, а також знищення особистої безпеки, свободи, здоров'я, гідності та навіть життя людей, що належать до таких груп.³⁷³ Тобто кінцевою метою є як раз знищення груп як таких, не обов'язково лише в фізичному чи біологічному аспекті.³⁷⁴ Як складник поняття «геноцид» Лемкін розглядав і культурний аспект, кваліфікуючи це явище як форму соціального знищення, спрямованого на ідентичність групи, як систематичний напад на групу людей та її культурну ідентичність, як руйнацію тих елементів, що відрізняють конкретну групу від інших, не обов'язково пов'язаних з її фізичним існуванням.

Загалом перший проект Конвенції містив концепцію культурного геноциду через соціальне знищення різних дієвих форм, таких, як примусове переміщення дітей, вигнання, заборона використання національної мови, систематичне знищення книг і культурних об'єктів. Тим не менш, з остаточного варіанту Конвенції було вилучено елемент «поглинання» і залишено лише малу долю оригінальної ідеї Лемкіна, яка частково зберігається в контексті примусового переміщення дітей з однієї групи до іншої (стаття 2, пункт е).³⁷⁵ У початковому проекті характеристики терміну «геноцид» «примусова передача дітей в іншу групу» була першою в категорії «знищення специфічних характеристик групи», що було ознакою культурного геноциду.³⁷⁶ Але після ухвалення Конвенції Лемкін шкодував, що відповідні положення не було збережено в Конвенції 1948 року.³⁷⁷

Відомий фахівець з міжнародного кримінального права Вільям Шабас зазначив, що хоча термін «культурний геноцид» і було вилучено з тексту конвенції, існування «примусового переведення дітей з однієї групи в іншу» в ст. 2(е) і є показником того, що творці Конвенції погодились на виняток щодо визнання дій зі знищення

372 <https://ti-ukraine.org/news/shho-take-genotsyd-pravovyj-vymir/>

373 Lemkin, Axis Rule, 79.

374 Lemkin, R., . Schabas, W. and Power, S., 2008. Axis Rule In Occupied Europe: Laws Of Occupation, Analysis Of Government, Proposals For Redress. Second Edition. Lawbook Exchange, Ltd, p. 79.

375 R. Lemkin, Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation, Analysis of Government, Proposals for Redress (1944), at 79–95; <https://academic.oup.com/ejil/article/29/2/373/5057075>

376 UN document, E/447.

377 <https://www.getty.edu/publications/occasional-papers-2/2/>

ідентичності такими, що мають ознаки геноциду.³⁷⁸ Положення про геноцидальний характер таких дій ґрунтується на припущенні, що діти, насильно переміщені до іншої групи, не можуть зростати як частина своєї групи походження і відчужуються від власної культурної ідентичності. Тобто мова, традиції та культура їхньої групи стають або залишаються для дітей чужими³⁷⁹, і відбувається фактичне знищення ідентичності дітей. Також переміщені у такий спосіб діти насильно набувають рис нової групи, що відповідає першій концепції геноциду, розробленій Лемкіним (знищення первинної і примусове насадження вторинної культури з метою поглинання групи як такої).

Щодо українського контексту, варто зазначити, що часткова окупація України (а саме Криму, частин Донецької і Луганської областей) наочно продемонструвала, що з 2014 року окупаційна влада систематично і цілеспрямовано виховувала «російську ідентичність» українських дітей. Цей паттерн унаочнюється описаним у першому розділі цього звіту «кримським сценарієм» знищення освіти, що зараз реалізується і на окупованих територіях Запорізької і Луганської областей. За твердженням Володимира Путіна, саме освіта має показати людям «переваги включення до РФ».³⁸⁰ Російська Федерація з перших днів окупації – через запровадження на території Криму російських стандартів освіти (що детально описано у I розділі цього звіту) і програм патріотичного виховання за російським законодавством – знищувала всі культурні зв'язки між українськими громадянами на окупованих територіях і Україною. Як зазначалося вище, передусім це стосується української мови:

- станом на 2019 рік в Криму не залишилося жодної школи з українською мовою навчання³⁸¹;
- лише 0,1 % кримчан вивчають українську мову в школах³⁸²;
- витіснення української мови з публічного життя і медіапростору (зокрема через блокування доступу до українських ресурсів)³⁸³;
- вилученням і знищенням українських книг³⁸⁴.

Також культурні зв'язки між кримчанами і українцями з підконтрольних уряду України територій руйнуються внаслідок русифікації освіти – застосування російських стандартів, неможливості вивчення української мови в школах і відсутності предметів українознавчого циклу, що в подальшому унеможливорює вступ до українських ВНЗ.³⁸⁵ Такі самі практики наразі реалізуються на «новоокупованих» тери-

378 <https://legal.un.org/avl/ha/cppcg/cppcg.html>

379 The UN Genocide Convention: A Commentary (Oxford University Press) <<https://opil-oup.com.ludwig.lub.lu.se/display/10.1093/law/9780199570218.001.0001/law-9780199570218>>

380 https://t.me/Genichesk_ru/2749

381 <https://crimeahrg.org/ru/v-krymu-ne-ostalos-ni-odnoj-shkoly-s-ukrainskim-yazykom-obucheniya/>

382 <https://www.radiosvoboda.org/a/crimea-education-ukrainian-language/31274562.html>

383 <https://www.radiosvoboda.org/a/crimea-russia-blocks-ukrainian-sites/31336156.html>

384 <https://www.rbc.ua/ukr/news/krymu-unichtozhayut-knigi-krymskotatarskom-1433228631.html>

385 <https://www.prostir.ua/?news=dyskryminatsiya-movna-sytuatsiya-v-krymu-pislya-7-rokiv-okupatsiji>

торіях, де, зокрема, для русифікації українських дітей запрошують вчителів з РФ,³⁸⁶ вилучають українські книги³⁸⁷ і цілком русифікують культурний простір, активно нав'язуючи «традиційні російські цінності»³⁸⁸, серед яких особно постає «патріотизм, служіння Батьківщині та відповідальність за її долю».³⁸⁹ У політичній доктрині РФ патріотизм і громадянська відповідальність є невід'ємними від мілітаризму та слугують підґрунтям для пропаганди служби в збройних силах РФ, маючи на меті не лише виховання ментальної приналежності до РФ, а й створення мотивації виконати свій «громадянський борг» зі зброєю в руках.

Усі пропагандистські ресурси російської влади спрямовано на формування спотвореного сприйняття України як штучного утворення і ба більше – як ворожої «фашистської держави» – і в шкільних підручниках,³⁹⁰ і засобами формальних і неформальних заходів, де боротьба проти фашистів у 1940-х роках порівнюється о з нинішньою війною проти України, і на уроках циклу «Разговори о важном».³⁹¹ Таке викривлення стосується і української мови: як зазначено в одному з російських ресурсів, для кримчан українська мова має асоціюватися з війною та Україною – як «країною переможного фашизму»³⁹² (цей термін також використовувався в 2022 році в кримських медіа ресурсах).³⁹³ У зверненні Держдуми РФ щодо річниці так званого «возз'єднання з Кримом» Україна названа «мачухою», яка мстить мешканцям Криму, чий «нацистський уряд» чинить «геноцид російськомовного населення на Донбасі», від якого мешканців Криму 2024 року «врятував» уряд РФ.³⁹⁴ Тобто агресивна риторика РФ спрямована на руйнування будь-якого зв'язку мешканців Криму і України.

Щотижневі «Разговори о важном» поширюють російські ідеологічні меседжі серед мешканців окупованих українських територій. Це наративи про «встановлення історичної справедливості» в контексті окупації українських територій,³⁹⁵ про необхідність військової служби в збройних силах РФ з одночасним возвеличенням героїв так званої «СВО», а фактично – війни проти України,³⁹⁶ про «традиційні російські цінності». На уроках «Разговори о важном» також актуалізуються ідеї «служіння Вітчизні» з посиленням на «подвиги дітей-героїв Радянського союзу», що є додатковим ментальним інструментом мілітаризації.³⁹⁷

Також Російська Федерація вживає низку заходів, спрямованих на виховання лояльності до російської влади і належності до російської нації. Серед них варто

386 <https://zp-news.ru/society/2022/10/25/51057.html>

387 <https://telegraf.com.ua/kultura/2023-01-04/5774264-voni-nas-realno-boyatsya-okupanti-viluchayut-z-ukrainskikh-bibliotek-navit-dityachi-knizhki>

388 <https://www.vedomosti.ru/politics/characters/2023/01/09/958263-kazhdii-kto-imel-opit-pionera-s-nostalgiei>

389 https://tsargrad.tv/shows/azbuka-tradicionnyh-cennostej-serija-iii-patriotizm-grazhdanstvennost-sluzhenie-otechestvu_710048

390 <https://almenda.org/doslidzhennya-zmistu-shkilnykh-pidruchnykiv-rosiyi/>

391 https://histrf.ru/storage/app/public/files/special/beseda_o_vajnom_9_11_classes.pdf

392 <https://dzen.ru/media/pokrymu/ukrainskii-iazyk-v-krymu-esce-jiv-611a0d8874a4fa16872df42e>

393 <https://crimea-news.com/society/2022/08/22/958209.html>

394 <http://duma.gov.ru/news/53738/>

395 <https://razgovor-cdn.edsoo.ru/media/file/teachersday-dop.pdf>

396 <https://razgovor-cdn.edsoo.ru/media/file/fathersday-1011-script.pdf>

397 <https://razgovor-cdn.edsoo.ru/media/file/unityday-1011-script.pdf>

зазначити вищезгадані військово-патріотичні ігри «Рубеж», «Зарниця» та інші, що мають у сприятливій для дитини формі підготувати її до виконання «священного обов'язку громадянина РФ» – до служби в збройних силах РФ. Також можна згадати виховання поваги до державних символів РФ під час «Разговорів о важном»³⁹⁸ і під час щотижневих церемоній підняття російського прапора та прослуховування гімну РФ перед класними заняттями (що релевантно як для Криму, і окупованих частин Запорізької і Херсонської областей). Викликати патріотичні почуття також мають на меті зустрічі з військовослужбовцями збройних сил РФ, передусім тими, хто брав або бере участь в війні проти України, як це відбувається в Криму під час так званих «уроків мужності». Ця політика РФ прямо демонструє, що концепція запропонована Лемкіним, знаходить своє підтвердження і в сьогоденні, але все ще залишається «ідеальним злочином» через недосконалість остаточного формування терміну «геноцид» в чинній Конвенції. На жаль, концепція культурного геноциду залишається суперечливим питанням в доктрині міжнародного кримінального права.

Натомість, знищення ідентичності, належності до конкретної групи є криміналізованим у межах «переміщення дітей до іншої групи». Загалом розуміється, що переміщення дітей має бути фізичним – як, наприклад, викрадення дітей під час збройного конфлікту є одним із шести вагомих порушень, визначених і засуджених Радою Безпеки ООН. Це порушення передбачає незаконні переміщення, захоплення, утримання, затримання, заволодіння дитиною чи насильницьке зникнення дитини тимчасово чи назавжди з метою експлуатації її у будь-якій формі, зокрема задля індоктринації.

Індоктринація

У роз'ясненнях до порушення «викрадення дітей» згадується індоктринація,³⁹⁹ але критеріїв її визначення чи прикладів кримінального впровадження щодо неї на зараз не знайдено. Для визначення цього поняття треба звернутися до доктрини міжнародного права і до фахівців, котрі активно досліджували це явище. Том Нахтігаль визначає індоктринацію як «навчання з наміром нав'язати учням певні переконання та пропозиції, нехтуючи доказами, міркуваннями і логікою в процесі навчання».⁴⁰⁰ Індоктринацію можна схарактеризувати як «процес повторення ідеї чи переконання, допоки реципієнт не прийме їх без критики чи запитань».⁴⁰¹ На думку І.А. Снука, «людина індоктринує, якщо проводить навчання з метою примусити учня повірити певній тезі, незалежно від доказів».⁴⁰²

Індоктринація міцно пов'язана з освітою. Наприклад, в доповіді Save the Children зазначається, що під час збройного конфлікту школи та вчителі можуть стати частиною або об'єктами індоктринації, оскільки репресивні режими часто розглядають освіту як загрозу своїй владі або як інструмент індоктринації. Також авто-

398 <https://razgovor-cdn.edsoo.ru/media/file/constitution-1011-script.pdf>

399 <https://s3.savethechildren.it/public/files/uploads/pubblicazioni/war-children.pdf>

400 <https://jij.org/news/indoctrination-lasting-effects-on-children-and-conflicts/>

401 Cambridge Dictionary <<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/indoctrination>>

402 I.A. Snook, *Indoctrination and Education*. (1972) pp. 106-107

ри вказують, що діти більше вразливі щодо індоктринації та пропаганди.⁴⁰³ Автори звіту Care and Protection of Children (CPC) Learning Network Columbia University серед варіантів можливих способів нападів на освіту теж згадують індоктринацію.⁴⁰⁴ Рада ООН з прав людини кваліфікує ідеологічне навчання дітей у медресе Пакистану та Афганістану як індоктринацію, що є нападом на право на освіту.⁴⁰⁵

З позиції ідеології, діти «досить швидко демонструють лояльність і їх легко індоктринувати, оскільки вони мають менше попередньо сформованих концепцій і переконань, що їх вербувальникам потрібно було б спростувати або змінити».⁴⁰⁶ Таким чином, ці вразливі «чисті дошки» є дуже пластичними суб'єктами. Більше того, на відміну від дорослих, котрі спроможні мати протилежні переконання та апелювати до досвіду власного «минулого життя» для спротиву індоктринації, індоктриновані чи навіть народжені в екстремістському середовищі діти є «чистим» втіленням ідеології групи, такими її носіями,⁴⁰⁷ котрі охоронятимуть ці ідеологічні переконання у майбутньому, передаючи їх наступним поколінням.⁴⁰⁸ Саме тому індоктринація дітей екстремістськими групами створює нові виклики щодо їхнього захисту і психосоціальної реабілітації та реінтеграції.⁴⁰⁹

Хоча переміщення дітей з однієї групи до іншої, як і викрадення дітей, здебільшого розглядаються з суто фізичної сторони – дитина має бути вимушено переміщена в фізичному просторі, саме результати таких дій мають невідворотні наслідки для благополуччя дітей, для збереження їхньої ідентичності, дотримання гарантованих їм прав і свобод. Одним з таких протиправних посягань є індоктринація, тобто нав'язування конкретних переконань і догм з одночасним унеможливленням їхнього критичного осмислення.

У контексті російської окупації індоктринація проявляється в різних аспектах – це і описане в контексті вербування (розділ II) виховання з українських дітей «ідейних громадян Росії», здатних «свідомо» та «добровільно» боронити РФ зі зброєю в руках; це нав'язування ідеї штучності української нації та наскрізне порівняння сучасної України з нацистською Німеччиною – інструменти легітимації агресії РФ проти України (розділ III). Під визначення індоктринації потрапляють також і згадані вище «Разговори о важном», від ідеологічного впливу яких дітей не можуть захистити навіть батьки, залякувані погрозами з боку держави.⁴¹⁰ Окрім того, через участь у мілітаристських організаціях, воєнно-патріотичних іграх, через опанування обов'яз-

403 <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000155578>

404 http://www.cpcnetwork.org/wp-content/uploads/2018/06/CPC_Field-Scan-CAC_FINAL.pdf

405 <https://www.aninews.in/news/world/asia/human-rights-council-expresses-concern-over-indoctrination-of-children-in-pakistan-afghanistan-madrasas20220619184334/>

406 Noman Benotman and Nikita Malik, *The Children of Islamic State*, (London: Quilliam Foundation, March 2016), 14, original emphasis.

407 NCTV and AVID, *The Children of ISIS: The Indoctrination of Minors in ISIS-Held Territory*, (The Hague: National Coordinator for Security and Counterterrorism (NCTV) and General Intelligence and Security Service (AVID), Ministry of the Interior and Kingdom Relations, Government of the Netherlands, 26 April 2017), 5

408 <https://icsr.info/wp-content/uploads/2018/07/Cubs-in-the-Lions-Den-Indoctrination-and-Recruitment-of-Children-Within-Islamic-State-Territory.pdf>

409 https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/A_HRC_28_54.pdf

410 <https://ovd.news/express-news/2022/09/17/roditeli-shkolnikov-v-peterburge-rasskazali-ob-ugrozah-iz-za-otkaza>

кової військової підготовки у школах (розділ III) дітей не лише ідеологічно готують до війни на боці РФ, а й озброюють необхідними практичними навичками, безжально формуючи з українських дітей «універсальних солдатів».

Нав'язування потрібних державі наративів відбувається, серед іншого, через зміст російські підручники різної предметної спеціалізації: «Основы безопасности жизнедеятельности», «Обществознание», «География», «Окружающий мир», «Основы религиозных культур и светской этики», а також факультативних: «Основы духовно-нравственной культуры народов России», «Мировая художественная культура». В дослідженні, підготовленому ЦГП «Альменда» в партнерстві з «Регіональним центром з прав людини» «Шкільна освіта: прихована зброя РФ проти України», було проаналізовано зміст підручників, використовуваних Росією на окупованих територіях України. Автори дослідження наголошують на тим, що наративи шкільної програми переповнені ідеями романтизації російської армії, описами «подвигів» російських військовослужбовців, це підсилено нав'язливою агітацією до служби у російській армії у межах організованого на окупованих територіях шкільного процесу. В умовах обмеженого доступу до альтернативних джерел інформації та освітніх курсів це сприяє формуванню у дітей переконань у тому, що служба у російській армії є їхнім «обов'язком», є суто високоморальною діяльністю, навіть у ситуації війни, образ якої закарбовується у дитячій свідомості без демонстрації її жахів – смерті, руйнувань, людських трагедій.⁴¹¹

Тобто російська освітня політика на окупованих територіях має всі ознаки індоктринації, що дозволяє «перемістити» дитину, чиї психіка і світогляд ще перебувають у процесі формування, з однієї групи до іншої без будь-якого фізичного впливу. Також окрім нав'язування вигідних державі наративів через систему освіти та неформальні освітні заходи здійснюється практична підготовка українських дітей до боротьби проти України на боці Росії – як ментальна, так і фізична. Відзначаючи протиправні практики РФ на окупованих територіях України, ми переконані, що настав час дати належну оцінку злочину індоктринації з боку компетентних міжнародних органів – а саме від Комітету ООН з прав дитини, ЮНЕСКО і Комітету ООН з економічних, соціальних і культурних прав. Також індоктринація, здійснювана окупаційними адміністраціями РФ на територіях України, має стати предметом уваги для міжнародного правосуддя та відправною точкою для доповнення механізмів захисту дітей від протиправних впливів як під час збройних конфліктів, так і в мирний час.

ВИСНОВКИ

Крим

Дев'ять років окупації Криму наглядно демонструють здатність Російської Федерації побудувати систему освіти, яка викоринює вщент українську ідентичність кримських дітей, одночасно нав'язуючи їм російські наративи.

Наразі діти окупованого півострову цілком відрізані від українського культурного простору – через неможливість вивчення української мови, через вилучення українського контенту (медіаресурсів, книг тощо) з загального доступу, через тотальну демонізацію всього українського. Натомість, кримські діти мають від дитячого садочка зростати як «громадяни Російської Федерації», з відчуттям любові до «своєї» Вітчизни, гордості за неї, і освіта стає головним знаряддям насадження російської ідеології. У такий спосіб на півострові зростають нові покоління українців, які не асоціюють себе з Україною, не мають жодних зв'язків з нею (ані мовних, ані культурних), які ладні виконати свій «священний обов'язок захисту Вітчизни» зі зброєю в руках – перш за все, чинити опір ідеологічним ворогам Російської Федерації, серед яких головним російська пропаганда називає сучасну Україну.

Вторгнення 2022 року актуалізувало шкідливість таких наративів, бо відразу з 24 лютого 2022 року освіта в Криму (як формальна, так і неформальна) стала потужною зброєю для виправдання збройної агресії РФ серед мешканців Криму. Відбулася низка пропагандистських заходів, спрямованих на підтримку агресії РФ проти України: це і тематичні уроки, під час яких возвеличується священний обов'язок «захисту Вітчизни» (до яких долучаються ще живі «герої так званої «СВО»», тоді як образи вже загиблих глорифікуються у закладах освіти у меморіальних табличках і «партах героїв»), це і проведення акцій підтримки російської армії (зокрема, збору речей на фронт і написання листів підтримки військовим). Усі ці дії одночасно сприяють нормалізації війни в свідомості дітей та створенню з України образу ворога, для чого активно використовуються паралелі з подіями Другої світової війни.

Одночасно з глорифікацією так званою «СВО» триває процес вербування дітей до збройних сил РФ, розпочатий з моменту окупації Криму у 2014 році і ухвалення окупаційною адміністрацією низки нормативних актів з патріотичного виховання. Слід зазначити, що за трактовкою російського уряду та російської пропаганди патріотизм справжнього «російського громадянина» нерозривно пов'язаний саме з обов'язком захисту Вітчизни, тому діти Криму, як «справжні російські громадяни», мають виконувати цей «священний обов'язок». Саме тому Росія активно створювала спеціалізовані кадетські та козацькі класи з мілітаристським ухилом, заохочувала дітей вступати до лав «Юнармії», де дітей учать поводитись зі зброєю і готують до військової служби. У 2022 році мілітаризм в російських і підконтрольних РФ школах набув нових масштабів – із запровадженням обов'язкової начальної військової під-

готовки, пропагандистських годин «Разговоров о важном», із запрошенням до шкіл «героїв так званої “СВО”».

Позакласна і рекреаційна діяльність теж цілком контрольована урядом РФ і підконтрольними їй окупаційним адміністраціями. Літні табори і військово-патріотичні заходи в Криму теж активно використовуються для просування вигідних владі наративів серед дітей і молоді. Тобто всі сфери виховання кримських дітей наскрізь отруєні меседжами російської пропаганди, а за відсутності доступних альтернативних джерел і наявності всеохоплюючого контролю адміністрацій за свідомістю дітей фактично неможливо зберегти власну ідентичність і захиститися від російської індоктринації

Запорізька і Херсонська області

На «новоокупованих» територіях Запорізької та Херсонської областей РФ одразу почала реалізовувати «кримський сценарій». Це стосується і вилучення української мови з суспільного життя, і переулаштування освіти за російськими стандартами, і спроб зміни лояльності дітей через формальну і неформальну освіту.

Пропагандистська машина РФ намагається активно викоринити все українське з окупованого Півдня, насаджуючи державну символіку РФ в навчальних закладах, створюючи регіональні відділення вже існуючих патріотичних організацій («Юнармія», «Молодая Гвардия Единой России») і нові центри пропаганди («ЮгМолодой»), забезпечуючи школи російськими підручниками. Вчителів активно схиляють до співпраці з окупаційними адміністраціями, нерідко погрозами, а згодних до колаборації відправляють на перепідготовку до Росії та окупованого Криму. Українська ідентичність дітей Півдня також знищується шляхом переміщення на територію окупованого Криму і Росії – чи під приводом «відпочинку» в таборах, де дітей залучають до різноманітних заходів «патріотичного» напрямку, чи шляхом цілеспрямованої підготовки до навчання за російськими стандартами. Екскурсійні поїздки дітей з Херсонської та Запорізької області мають на меті виховати патріотичні відчуття до так званої «нової Батьківщини». Деяких дітей, передусім дітей-сиріт і дітей з інвалідністю, вихованців спеціалізованих інтернатів, було фактично викрадено та переміщено до окупованого Криму і Росії, подальша доля багатьох невідома.

Усі ці дії підкріплюються активною пропагандою, спрямованою проти України, та унеможливленням доступу до дистанційної української освіти. Мілітаризація освіти, з просуванням ідеї престижності служби в російській армії, запровадження обов'язкової військової підготовки, використання алюзій на Другу Світу в контексті російсько-української війни теж набирають обертів у формальній і неформальній освітніх сферах.

У довгостроковій перспективі дії Російської Федерації зі знищення української ідентичності, з індоктринації українських дітей в дусі російського патріотизму, ґрунтовані на уявленнях про Україну як ворожу державу, від якої треба захищатися зі зброєю в руках, створюватимуть численні виклики в процесі реінтеграції громадян України після деокупації Криму і Півдня. Наслідкам протиправних дій Російської Федерації на території України наразі складно дати навіть гіпопетичну оцінку, але вкрай важливо оцінити їх юридично і врахувати цей досвід заради реформування та удосконалення захисту прав дітей під час збройних конфліктів, особливо в умо-

вах окупації. На жаль, наразі міжнародна система правосуддя та справедливості не має адекватних інструментів щодо впливу на держави і посадових осіб, котрі скоюють злочини щодо ідентичності дітей, але приклади Криму і окупованого Півдня наглядно демонструють злочинну шкідливість таких дій. Зараз настав час покласти край безкарності дій РФ і притягнути всіх причетних осіб до відповідальності.

ПОРУШЕННЯ

З урахуванням опрацьованої інформації, наявні такі порушення зобов'язань за міжнародними угодами, стороною яких є РФ і дотримання яких має гарантуватися на окупованих територіях державою-окупантом:

- Право на освіту – стаття 26 Загальної декларації прав людини, стаття 13 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, стаття 29 Конвенції про права дитини.
- Заборона пропаганди війни – стаття 20 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права;
- Захист дітей в умовах війни – статті 38, 39 Конвенції про права дитини.
- Заборона державі-окупанту заносити дітей до списків підконтрольних їй формувань або організацій – стаття 50 Конвенції про захист цивільного населення під час війни (Четверта Женевська Конвенція).

Також вважаємо за необхідне наголосити на тим, що практики РФ щодо знищення української ідентичності та нав'язування російської ідентичності в умовах окупації потребує зміни підходу до визначення головних порушень щодо дітей під час збройних конфліктів, а саме – їхнього розширення. Система захисту прав дітей у ситуації збройного конфлікту має брати до уваги не лише питання особистої та фізичної недоторканності, а й питання збереження власної ідентичності, бо часом державі-окупанту навіть не треба знищувати населення фізично, а лише створити такі умови, за яких зберегти власну ідентичність і належність до певної національної групи стає просто неможливим, а навіть і смертельно небезпечним. Така політика призводить до заміни однієї групи населення на ментально іншу з мінімальними фізичними втратами.⁴¹²

Дитяча свідомість стає ідеальним підґрунтям такого злочину, бо втрата – а іноді фактична неможливість набуття – власної ідентичності людиною, яка перебуває на стадії світоглядного формування, є набагато легшими і непомітнішими, ніж фізичне знищення, але не менш небезпечними. Проаналізувавши практики РФ на окупованих територіях, що мають на меті нав'язати дітям громадянську ідентичність РФ, змістом якої є не лише виховання поваги до країни-окупанта і гордості за неї, але й підготовка до виконання суспільного обов'язку – до служби в російській армії, вважаємо за необхідне вживати саме термін «індоктринація», описаний в розділі IV цього звіту.

412 <https://almenda.org/analytical-report-six-plus-grave-violations-committed-against-children/>

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Міжнародним інституціям:

- 1 Державам і міжнародним установам правосуддя: провести розслідування порушень права на освіту, встановити особи винних і притягнути їх до відповідальності
- 2 Міжнародним організаціям та урядам демократичних держав: запровадити персональні санкції проти керівників організацій «КрымПатриотЦентр», «ДО-СААФ Росии», «Юнармия» та загальноросійських рухів дітей і молоді «Большая перемена» и «Движение первых», а також стосовно очільників сфери освіти, котрі впроваджують мілітаризацію та знищують українську ідентичність;
- 3 Урядам країн та міжнародним організаціям: підтримувати національні установи та організації громадянського суспільства, що документують злочини проти дітей і надають допомогу постраждалим; надавати ресурси та зміцнювати їхній потенціал;
- 4 Міжнародним та регіональним організаціям, включно зі Слідчою комісією ООН щодо України, УВКБ ООН, МОМ та Радою Європи: посилити моніторинг та розслідування щодо примусового переміщення громадян України, зокрема дітей, до Російської Федерації;
- 5 Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки та культури: розглянути можливість позбавлення Російської Федерації статусу держави-члена ЮНЕСКО;
- 6 Генеральному секретарю ООН: включити питання обмеження права на освіту, зокрема питання мілітаризації та втручання в навчальний процес (навчальні матеріали тощо) на окупованих територіях України, до Щорічної доповіді «Діти та збройний конфлікт» і Щорічної доповіді Спеціального представника Генерального секретаря у справах дітей і збройних конфліктів;
- 7 Організації з безпеки та співробітництву в Європі: ініціювати створення в рамках Парламентської асамблеї ОБСЄ та/або Ради Європи посади Спеціального доповідача з питань насильницької зміни демографічного складу населення та викорінення української ідентичності на тимчасово окупованих територіях України.

Публічним інституціям України:

- 1 Кабінету Міністрів України: посилити співпрацю з неурядовими й гуманітарними організаціями у процесі ухвалення рішень щодо дітей і забезпечення їхніх прав на всіх рівнях.
- 2 Міністерству освіти та науки України: посилити інформаційні кампанії щодо роз'яснення реалізації права на освіту в умовах війни, особливо на окупованих територіях і за кордоном; розробити механізм отримання української середньої освіти дітьми з окупованих регіонів України (спочатку – доступу до освіти через онлайн-платформи, а у подальшому – створенням шкіл з можливістю проживання);
- 3 Міністерству освіти і науки України та Міністерству з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій: розробити та впровадити низку заходів, спрямованих на переміщення та підтримку дітей з окупованих територій для навчання в українських ЗВО;
- 4 Міністерству з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій: запровадити програми соціопсихологічної адаптації дітей з тимчасово окупованих територій у закладах повної загальної середньої освіти й закладах вищої освіти;
- 5 Представництву Президента України в Автономній Республіці Крим: продовжувати моніторинг і документування фактів порушення прав людини, воєнних злочинів й злочинів проти людяності в окупованому Криму й оприлюднювати їх у регулярних звітах про ситуацію з правами людини в Україні;
- 6 Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини: сприяти включенню інформації про ситуацію з освітою на окупованих територіях України до щорічної доповіді ЮНЕСКО про освіту.

Уряду Російської Федерації:

негайно припинити збройну агресію проти України, передусім активні бойові дії, невибіркові обстріли й інші протиправні практиками ведення війни. Російська Федерація має залишити всі тимчасово окуповані території та беззаперечно визнати державний суверенітет України в межах державного кордону України, визначеного станом на 1991 рік.

Щодо освітньої політики на тимчасово окупованих територіях, нагадуємо уряду РФ, що навіть в умовах війни повноваження тимчасових окупаційних адміністрацій є обмежені приписами міжнародного гуманітарного права і міжнародного права прав людини. Згідно цим приписам, уряд РФ має:

- 1 на виконання статті 20 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, статей 29, 38, 39 Конвенції про права дитини – викорінити наративи мілітаризації освіти зі шкільних програм навчальних закладів, розташованих на окупованій Росією території;

- 2 на виконання статті 50 Конвенції про захист цивільного населення під час війни (Четверта Женевська Конвенція) – припинити заохочення українських дітей, котрі перебувають на окупованій території, до служби у військових формуваннях Російської Федерації;
- 3 припинити практику вивезення українських дітей на територію Російської Федерації та негайно повернути всіх незаконно вивезених дітей до України;
- 4 перестати перешкоджати українським дітям на окупованих Російською Федерацією територіях здобувати українську освіту і забезпечити реальну можливість отримати таку освіту.

